ISTORICUL CERCETĂRILOR ASUPRA CERAMICII ROMANO-BIZANTINE DIN DOBROGEA

Alexandru Bădescu

BACKGROUND RESEARCH ON THE ROMAN-BYZANTINE POTTERY FROM DOBROGEA

The author is trying to do a retrospective over the articles and the books about late Roman pottery from Dobrogea, and he is concluding some aspects about the way of the publications, and also about the quantity and the important of the Roman pottery studies in the last three decades.

Between world war's times there were only few ceramic artifacts published by Vasile Pârvan. This stage is characterized by lack of interest for pottery.

At the end of the 5th decade and till the beginning of the 6th of the last century, the pottery was infrequent mentioned in the annually archeological reports, the pottery is rare mentioned artifacts, and only like large categories or the remarkable pieces.

After 1960 there were many archeological researches and an important part of the archeological material was published. Many of the archeological excavation had a rescue character, because in Romania, in that time, there were a lot of buildings constructions.

After 1990, a lot of articles and books about Roman pottery there published, but not only the number has rise, but also the methodology of ceramic studies. Taking in account the archeological sites and the publication about Roman pottery from Lower Danube, the number of the publication from Dobrogea is a very large one, but there are still some important gaps between the Mediterranean areas and the Pontics one.

Keywords: study, late Roman pottery, Dobrogea.

Cuvinte cheie: studiu, ceramică romano-bizantină, Dobrogea.

Dobrogea, integrată mai devreme în Imperiul Roman și supusă unor forme variate de influență datorită poziției sale, este, comparativ cu zona Dunării de Jos, cel mai intens cercetat teritoriu care a făcut parte din Imperiu. Acest dezechilibru are motivații legate atât de trecutul zonei amintite (aflată în atenția administrației imperiale din perioada târzie pentru că a fost permanent parte integrantă a imperiului și a avut o densitate de locuitori net superioară zonei nord-dunărene), cât și de prezentul ei (stadiul cercetărilor este mult avansat în zona dobrogeană). Pentru Dobrogea există două monografii de sit apărute în primii ani ai acestui mileniu¹, datorate lui Fl. Topoleanu și I. C. Opriș, la acestea adăugându-se contribuțiile semnate de Al. Suceveanu², C-tin Scorpan³, Al.

Rădulescu⁴, Gh. Papuc⁵, V. Lungu⁶, M. Bucovală⁷, O. Bounegru⁸, M. Irimia⁹, V. H. Baumann¹⁰, A. Opaîț¹¹, și mulți alții, pe care îi vom aminti în rândurile de mai jos. Foarte importante sunt și lucrările dedicate ceramicii romane timpurii de la *Histria* (com. Istria, jud. Constanța)¹² și *Durostorum* (com. Ostrov, jud.

⁴ Rădulescu 1966; Rădulescu 1969; Rădulescu 1973; Rădulescu 1973a; Rădulescu 1975; Rădulescu *et alii* 1973; Rădulescu, Scorpan 1975.

⁵ Papuc 1973; Papuc 1976; Papuc, Munteanu 1976.

⁶ Lungu, Bounegru, Avram 1984; Lungu, Bounegru, Avram 1990.

⁷ Bucovală 1984; Bucovală 1993; Bucovală, Pașca 1989; Bucovală, Pașca 1991.

⁸ Bounegru 1989; Bounegru 2001.

⁹ Irimia 1981.

¹⁰ Baumann 1980; Baumann 1984; Baumann 1984a; Baumann 1991; Baumann 1991a; Baumann 1991b; Baumann 1995; Baumann 1997.

¹¹ Opaîț 1979; Opaîț 1980; Opaîț 1980a; Opaîț 1984; Opaîț 1985; Opaîț 1987; Opaîț 1987a; Opaîț 1991; Opaîț 1991a; Opaîț 1991b; Opaîț 1991c; Opaîț 1996; Opaîț 1998; Opaîț 1998a; Opaîț 2000; Opaîț 2002; Opaîț 2004; Opaîț, Sion, Vasiliu 1980; Opaîț, Zahariade 1980; Opaîț, Opaîț, Bănică 1990; Opaîț 1977.

¹² Suceveanu 2000.

¹ Topoleanu 2000; Opriș 2003.

² Suceveanu 1979; Suceveanu 1982; Suceveanu, Scorpan 1971.

³ Scorpan 1972; Scorpan 1972a; Scorpan 1973; Scorpan 1973a; Scorpan 1973b; Scorpan 1975; Scorpan 1976; Scorpan 1977; Scorpan 1977a; Scorpan 1978.

Constanța)¹³ care, chiar dacă sunt în afara perioadei aflate în atenția noastră, pot fi studiate împreună cu cele dedicate materialului ceramic romano-bizantin pentru a creiona o imagine reală în legătură cu aspectele de ordin economic, administrativ sau militar. Spre exemplu, pot fi trase concluzii în privința formelor ceramice din secolele I–III p. Chr. când se constată influențe elenistice, pentru ca, începând cu sfârșitul secolului al III-lea și până în secolul al VII-lea p. Chr., să fie clară influența romană¹⁴. Așezările din Dobrogea, începând cu cele de pe litoral și continuând cu cele din interior sau de pe *limes*-ul dunărean, de la *Durostorum* până la vărsarea fluviului în mare, trebuie să fie tratate împreună pentru că erau integrate, din punct de vedere economic, administrativ și militar, în același spațiu —colțul de nord-est al imperiului¹⁵.

Cantitatea de material ceramic rezultat în urma cercetărilor arheologice organizate în Dobrogea vreme de peste 90 de ani este considerabilă, astfel că este normal ca numărul studiilor dedicate acestui artefact să fie pe măsură. Dacă în perioada 1914–1949 ceramica nu constituia o prioritate, după anul 1950 sunt tot mai multe referirile despre materialul ceramic în lucrări monografice, studii sau rapoarte de săpătură¹⁶, schimbarea fiind legată de noua strategie de cercetare a siturilor dobrogene pe care a impus-o Academia Română.

La începutul deceniului al șaselea al secolului trecut V. Canarache a descoperit, în zona actualului sat Sinoe (jud. Constanța), o așezare romană în care a făcut câteva sondaje. Situl respectiv, intrat în literatura vremii sub numele de „Sinoe-Vicus”, avea cel puțin un nivel de locuire romano-bizantină, în care a fost descoperit material ceramic datat de autorul săpăturilor în secolele V–VI p. Chr.¹⁷

Începute în anul 1914¹⁸ și continuate după 1949 cu o altă strategie, cercetările arheologice de

la *Histria* au dus la apariția unui număr important de studii începând cu deceniul al șaselea al secolului trecut. Astfel, în anul 1955 R. Florescu publică trei fragmente ceramice pe care erau incizate o pasăre și un diavol¹⁹. Câțiva ani mai târziu, Em. Condurachi prezintă în volumul *Histria* o mică parte din vasele de mari dimensiuni, amforele și oalele descoperite până atunci în același sit²⁰. Tot domniei sale i se datorează și publicarea unor vase romane târzii în rapoartele privind săpăturile de la *Histria* din anii 1959 și 1960²¹.

În anii 1954–1955 Ex. Bujor, care a făcut săpături de salvare în cele două cimitire de incinerare de la Murighiol (jud. Tulcea), prezintă pe scurt rezultatele săpăturii pe care a realizat-o în interiorul fortificației romane și menționează existența unui strat de 20 cm în care sunt foarte multe fragmente ceramice, majoritatea de la amfore, databile în secolele IV–V sau chiar VI p. Chr.²² La doi ani după publicarea precedentului articol același autor prezintă dezastrul pe care-l produceau localnicii în căutarea materialului litic și amintește descoperirea a numeroase fragmente de amfore și oale databile în secolele V–VI p. Chr.²³

Începând cu deceniul al șaptea al secolului trecut au fost publicate studii tot mai specializate, dedicate unei categorii ceramice sau întregului material ceramic descoperit. Datorită interesului manifestat pentru o anumită perioadă istorică, mă voi referi doar la contribuțiile care au ca obiect de studiu ceramica romano-bizantină.

În anul 1965 a apărut un articol dedicat ceramicii romane târzii cu decor ștampilat în care autorul, l-am numit aici pe Em. Popescu, a prezentat tot materialul de acest tip descoperit la *Histria* în perioada ante și post 1949²⁴. Datorită faptului că ceramica descoperită înainte de 1949 nu era însoțită de date stratigrafice dar avea caractere comune cu cea din zona orientală a imperiului, autorul a folosit pentru cronologie și tipologie studiile care prezentau acest gen de

¹³ Mușețeanu 2003.

¹⁴ Rădulescu 1975, 332.

¹⁵ Rădulescu 1973, 129.

¹⁶ Florescu 1955, 338–342; Condurachi *et alii* 1959, 278–280; Condurachi *et alii* 1960, 232, 240, 242.

¹⁷ Canarache 1953, 136–138.

¹⁸ În anul 1914 V. Pârvan publica primele artefacte descoperite la *Ulmetum*; Pârvan 1914, pl. XXX.

¹⁹ Popescu 1965, 695, nota 2.

²⁰ Condurachi 1959, 451–465.

²¹ Condurachi *et alii* 1959, 278–280; Condurachi *et alii* 1960, 232, 240, 242.

²² Bujor 1958, 373–378.

²³ Bujor 1960, 297–300.

²⁴ Popescu 1965, 695–724.

material ceramic descoperit la *Athēna* și *Antiohia*, singurele situri unde se făcuseră cercetări sistematice bazate pe stratigrafie²⁵. Autorul stabilește, în funcție de ornamentație, trei categorii de ceramică romană târzie cu decor ștampilat: cu desene simple sau vegetale, cu desene umane sau animaliere și cu simboluri creștine.

După ce, în anul 1964, fusese descoperit la *Altinum* (Com. Oltina, jud. Constanța), lângă punctul numit „La dinamită”, un singur cuptor de ars ceramică, în 1967 au fost cercetate trei asemenea cuptoare²⁶. Din păcate cercetările arheologice nu au fost continuate de alte sondaje, cu toate că locuitorii spuneau că mai avuseseră parte de asemenea descoperiri. În cuptorul nr. 1 a fost descoperită ceramică romană târzie fragmentară (două amfore întregibile —una globulară și alta „cu coaste”— dateate în sec. V–VI p. Chr.)²⁷. Materialul ceramic descoperit în cuptorul nr. 2, situat la 40 m nord-vest de primul, în marginea șoselei, compus din amfore cu striuri orizontale, amfore „cu coaste”, oale borcan și trei opaițe, a fost datat în secolele V–VI p. Chr.²⁸ Situația s-a repetat și la cuptorul nr. 3, în care fragmentele de amfore cu striuri orizontale, ușor ondulate, amfore „cu coaste”, oale borcan și cănițe au primit o datare la fel de largă din partea autorului săpăturii²⁹.

În același an a fost publicat un studiu, semnat de C-tin Scorpan, în care erau prezentate, pe lângă materialul ceramic carpic și trei vase³⁰ pe care autorul le crede imitații locale ale unor forme locale sau legate de cultura Chilia-Militari din Muntenia și le datează în secolul al III-lea p. Chr.³¹ Patru ani mai târziu, M. Comșa a publicat un articol³² în care susține că cele trei vase pot fi posterioare secolului al III-lea p. Chr. și că primele două sunt imitații locale după forme romane.

Un obiectiv arheologic interesant, datorită materialului târziu descoperit, este casa romană de la *Dinogetia*³³, o construcție de mari dimensiuni, care a aparținut foarte probabil unui personaj cu funcție militară sau civilă importantă³⁴. Clădirea, asemănătoare cu cele descoperite la *Histria*³⁵, a fost locuită, cu mici modificări, între secolul al IV-lea și mijlocul secolului al VI-lea p. Chr. Între prima și a doua fază, mult restrânsă, casa a fost părăsită timp de aproape o sută de ani. Materialul ceramic, în mare parte fragmentar și puțin numeros, este databil o parte în secolul al IV-lea, iar cealaltă parte între sfârșitul secolului al V-lea și jumătatea secolului al VI-lea. Și în acest caz, fragmentele de amfore sunt cele mai numeroase³⁶.

Pe lângă materialele descoperite în săpături sistematice sau de salvare, au fost publicate și unele descoperite întâmplător sau în timpul periegezelor. Dintre cele descoperite la Pârjoaia (jud. Constanța) și publicate de V. Culică³⁷, se remarcă două opaițe³⁸, unul întreg (întâlnit până în secolul al IV-lea p. Chr.) și un fragment din partea superioară a altuia (datat în secolele V–VI p. Chr.).

După anul 1980 au urmat două decenii cu descoperiri multe și importante, datorate în primul rând săpăturilor sistematice dar și celor de salvare³⁹, cantitatea de ceramică, inclusiv romano-bizantină, fiind fără precedent și numărul studiilor pe măsură.

³³ Barnea 1969, 245–266.

³⁴ Barnea 1969, 265.

³⁵ Stoian 1953.

³⁶ Multe amfore au în zona umărului litere grecești incizate (Barnea 1969, 255, fig. 6/4) sau scrise cu vopsea roșie (Barnea 1969, 255, fig. 6/2; 264, 12/1–3), urmate de vase-căni, oale, castroane (majoritatea din pastă zgrunțuroasă; Barnea 1969, 259, fig. 9/1–3, 7–12), capace (Barnea 1969, 262, fig. 10/8; 259, 9/4–6, 13–17) și opaițe (Barnea 1969, 262, fig. 10/1–7).

³⁷ Culică 1969.

³⁸ Analogii la: Iconomu 1967, nr. 753, fig. 170; Constantinescu 1967, 5 (dacă opaițul este datat în secolul al III-lea p. Chr. este exclus caracterul creștin al acestuia pentru că nu există dovezi arheologice creștine anterioare secolului al IV-lea p. Chr.; oricum acest tip de opaiț este întâlnit până la începutul secolului al IV-lea p. Chr.); Tudor 1953, 712, fig. 12/e (un opaiț asemănător, descoperit la *Sucidava*, are același semn pe revers și a fost datat în secolele IV–V p. Chr.).

³⁹ Datorate, în special, lucrărilor edilitare din orașele Constanța (*Tomis*) și Mangalia (*Callatis*).

²⁵ Popescu 1965, 697.

²⁶ Irimia 1968, 379–408.

²⁷ O amforă globulară asemănătoare a fost datată la *Dinogetia* în secolul al II-lea p. Chr., însă la *Altinum* (Oltina, jud. Constanța) a fost descoperită în *praeurnium* alături de amfora „cu coaste” (Irimia 1968, 395). Poate fi vorba de continuarea unei forme amforice mai vechi.

²⁸ Irimia 1968, 401.

²⁹ Irimia 1968, 403.

³⁰ Scorpan 1968, fig. 19, 20, 361; fig. 3 a–b, 347.

³¹ Scorpan 1968, 341–361.

³² Comșa 1972, 223, 234.

Primul din lunga listă a contribuțiilor amintite este articolul semnat de N. Hampartumian care a publicat rezultatele cercetărilor realizate între anii 1961–1964 în zona bazilicii „extra muros” de la *Histria*, unde există o necropolă romană târzie. Din păcate, cele 90 de morminte descoperite, 16 în anii 1955–1956 și 74 în perioada 1961–1964⁴⁰, au inventar foarte modest, constituit din fibule, brățări, monede și ceramică. Foarte curios este faptul că ceramica formează cea mai rară categorie descoperită în această necropolă, autorul prezentând numai trei vase întregi databile în secolul al IV-lea p. Chr.⁴¹ Chiar dacă nu poate fi precizată populația îngropată în această necropolă⁴², este clar că majoritatea barbarilor stabiliți la *Histria* și-au însușit formele de cultură și civilizație romană. Acest fapt explică de ce sub forme romane se poate „ascunde” o populație barbară, puternic romanizată⁴³.

Edificiul roman cu mozaic de la *Tomis*, descoperit în anul 1959, reprezintă o șansă rară oferită ceramiștilor pentru că materialul arheologic din cele 11 magazine este foarte important datorită condițiilor de descoperire, a cantității acestuia, precum și a informației istorice care poate fi obținută în urma prelucrării și publicării lui. O parte importantă a ceramicii descoperite în acest punct a fost prelucrată și publicată de A. Rădulescu⁴⁴ și Gh. Papuc⁴⁵. Ceramica romană târzie cu decor șampilat a fost descoperită în multe puncte de pe teritoriul Dobrogei⁴⁶ (*Tomis*, *Carsium*⁴⁷, *Sacidava*⁴⁸, *Histria*, *Tropaeum Traian*⁴⁹, *Dinogetia*⁵⁰, *Salsovia*, *Piatra Frecăței*⁵¹), motiv pentru care a fost în atenția multor arheologi care au publicat asemenea materiale sau au amintit existența acestora în alte puncte din Dobrogea⁵². Într-un

studiu semnat de Gh. Papuc sunt publicate 114 fragmente de ceramică șampilată (întălnită în zona răsăriteană a Imperiului), pe care autorul le împarte în trei grupe, în funcție de datare și decor. Principala concluzie este că în *Tomis*, sau în împrejurimi, a existat un atelier care a produs asemenea ceramică⁵³.

Referitor la cercetările de la Edificiul cu mozaic, Al. Rădulescu amintește că în campaniile dintre anii 1965–1968 au fost descoperite în încăperile boltite (nr. 3 și 4) aproape 120 de amfore întregi sau fisurate⁵⁴. Dintre acestea, 29 au în partea superioară, scrijelate sau pictate, semne grafice. Primele sunt cifre în caractere latine, exclusiv asociații din semnele X și I, iar celelalte, pictate cu vopsea roșie, sunt litere grecești care indică tot cifre⁵⁵. Sunt amintite și descoperirile de la *Callatis*⁵⁶, *Capidava*⁵⁷, *Histria*⁵⁸, *Tomis* (altele decât cele de la Edificiul cu mozaic)⁵⁹, *Ulmetum*⁶⁰ și *Jurilovca*⁶¹. Articolul lui Al. Rădulescu a adus în atenția specialiștilor, în urmă cu peste 30 de ani, importanța metrologiei pentru arheologie. Publicarea întregului material ceramic descoperit la Edificiul roman cu mozaic poate aduce informații multe și importante legate de viața economică a *Tomis*-ului din perioada secolelor IV–VI p. Chr. și nu numai.

Același autor, împreună cu alți patru colegi constănțeni⁶², a publicat și rezultatele cercetărilor arheologice efectuate, în anii 1971–1972, în parcul de pe faleza din Constanța⁶³. Materialul ceramic acoperă perioada dintre secolele V a. Chr. și VI p. Chr., dar cel descoperit în canalul de pe axa străzii A este romano-bizantin, majoritatea

1951, 37; Ștefan, Barna, Mitrea 1962, 678; Barnea 1968, 493; Barnea 1969, 255–263; Aricescu 1971, 355; Scorpan 1972; Popescu 1965.

⁵³ Papuc 1973, 190.

⁵⁴ Rădulescu 1973a, 194.

⁵⁵ Rădulescu 1973a, 201.

⁵⁶ Iconomu 1968, 262–264, fig. 11–13.

⁵⁷ Florescu 1967, fig. 22.

⁵⁸ *Histria*, I, 458, fig. 383, 384.

⁵⁹ Rădulescu 1973a, 200.

⁶⁰ Pârvan 1974, 149, fig. 74 (în ediția din 1974, 96, fig. 74, sunt prezentate alte fragmente ceramice).

⁶¹ Descoperire izolată: Rădulescu 1973, 200.

⁶² Al. Rădulescu, C-tin Scorpan, Gh. Papuc, E. Coman, C. Stavru.

⁶³ Unul dintre locurile puțin afectate ale anticului *Tomis*, astfel că efectuarea unor săpături arheologice acolo se impunea. Suprafața cercetată a fost de cca. 600 m².

⁴⁰ Nubar 1971.

⁴¹ A fost descoperită ceramică din secolul al IV-lea p. Chr. în mormintele nr. 12, 29 și 32.

⁴² Sarmatică sau alanică.

⁴³ Nubar 1971, 214.

⁴⁴ Rădulescu 1973a; Rădulescu 1975.

⁴⁵ Papuc 1973; Papuc 1976.

⁴⁶ Papuc 1973, 154, notele 4–11.

⁴⁷ Hârșova, jud. Constanța.

⁴⁸ Mârleanu, com. Dunăreni, jud. Constanța.

⁴⁹ Adamclisi, jud. Constanța.

⁵⁰ Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea.

⁵¹ Ostrov, jud. Tulcea.

⁵² Lambrino 1931; Ștefan 1947, 305–307; Ștefan *et alii*

datat în secolele V–VI p. Chr.⁶⁴ Autorii nu prezintă în articolul amintit decât două vase întregibile, dar importantă este cantitatea mare de ceramică descoperită cu acest prilej. Al. Rădulescu și C-tin Scorpan revin cu date noi legate de cercetările arheologice din Parcul Catedralei⁶⁵, subliniind că ceramica romano-bizantină descoperită în canalele celor două străzi⁶⁶, în gropile și straturile de umplutură, este foarte numeroasă⁶⁷. Nu știm câtă ceramică a fost descoperită, dar este de presupus că lotul este impresionant pentru că suprafața cercetată este 700 m².

În perioada cuprinsă între anii 1967 și 1976 C. Ionomu a publicat o lucrare și două articole dedicate opaițelor și tiparelor de opaițe descoperite la *Tomis*⁶⁸.

Într-un alt articol⁶⁹ din anul 1973 C-tin Scorpan publică nouă vase și fragmente ceramice romane târzii⁷⁰, pe care le prezintă ca având „un caracter special”⁷¹. Sunt amintite și alte două descoperiri remarcabile: o locuință cu „pavaj de cărămizi, înconjurat de un zid rudimentar și neregulat, fără fundație”⁷², ambele atestând niveluri de locuire care suprapun incinta demantelată și au fost datate la începutul secolului al VII-lea p. Chr. Cu siguranță că materialul ceramic descoperit în aceste puncte este interesant de văzut și publicat, ca de altfel tot materialul roman târziu de *Sacidava*.

În același an, C-tin Scorpan a semnat un alt studiu⁷³ în care prezintă și clasifică opaițele din siturile dobrogene⁷⁴ în trei mari tipuri. Tot aici amintește modalitățile de producere a lucernelor⁷⁵, prezintă obiecte din toate categoriile, după care discută despre datarea și proveniența

opaițelor, subliniind că există decalaje între zonele din vestul și estul Imperiului Roman.

După cercetările arheologice efectuate la *Tomis*, în Edificiul cu mozaic și în parcul de pe faleză, a urmat descoperirea unui ansamblu funerar familial⁷⁶. Materialul ceramic descoperit în complexul funerar B⁷⁷, publicat de N. Cheluță-Georgescu⁷⁸, este databil în secolele IV–VI p. Chr.⁷⁹ Un alt complex funerar⁸⁰, format din patru camere dispuse în cruce, a fost publicat de același autor și se pare că face parte din ramificația subterană surprinsă pe strada Mircea cel Bătrân⁸¹. În canalul de acces al complexului a fost descoperit un vas ceramic⁸² datat în secolul al VI-lea p. Chr.⁸³

Cu siguranță că C-tin Scorpan poate fi socotit un deschizător de drumuri în ceramistica românească și unul dintre cei mai prolifici specialiști în acest domeniu. Într-un alt articol⁸⁴ apărut în anul 1975 el se încumetă să facă o radiografie a cercetărilor arheologice pe care le raporta la puținătatea materialului ceramic publicat⁸⁵. Cu mici excepții la acea dată, reprezentate de *Histria*, *Dinogetia*, *Sacidava* și *Piatra Frecăței*, ceramica romano-bizantină era doar amintită ca fiind „numeroasă”, dar expedită în câteva fraze sau, în cel mai fericit caz, prezentate doar câteva obiecte deosebite. De obicei „șansa” de a fi publicate o aveau materialele cu o plastică interesantă sau cele care erau întregi sau întregibile. Rapoartele de săpătură nu

⁷⁶ Strada Mircea cel Bătrân.

⁷⁷ Amfore de mari dimensiuni, fragment de ulcior cu o toartă, fragment de vas cilindric și un opaiț.

⁷⁸ Cheluță-Georgescu 1974.

⁷⁹ Amforele descoperite sunt de două tipuri: unul de mari dimensiuni: până la 140/30 cm (de văzut Coja 1972, 38, fig. 5/10), sau de dimensiuni mai mici și care are înscrisuri cu vopsea neagră (analogie cu inscripția de pe un fragment ceramic descoperit la *Sucidava*; Tudor 1948, 168; Tudor 1948a: Tudor 1953, 168, 700, 706, 710, 712; Barnea 1958, 298, fig. 11). Amforele mari, provenite din nordul Africii, sunt datate în necropolele din Spania în secolul al IV-lea p. Chr. (Vegas 1973, 141, tip 57, fig. 2); Barbu 1971, 53, tip VIII-4, 65, tabel (amfore asemănătoare, descoperite în morminte din *Tomis*, sunt datate în secolul al V-lea p. Chr.).

⁸⁰ Cheluță-Georgescu 1977.

⁸¹ Este la 150 m nord-est de strada Mircea cel Bătrân.

⁸² Vas borcan.

⁸³ Datarea i se datorează lui C-tin Scorpan (vezi Scorpan 1975, 263–313; 288, tipul C, fig. VIII, 4, XII, 9).

⁸⁴ Scorpan 1975.

⁸⁵ Scorpan 1975, 264.

⁶⁴ Rădulescu et alii 1973.

⁶⁵ Rădulescu, Scorpan 1975.

⁶⁶ Strada, gropile și straturile de umplutură sunt datate în secolul al VI-lea p. Chr.

⁶⁷ Rădulescu, Scorpan 1975, 11.

⁶⁸ Ionomu 1967; Ionomu 1970, 237–253; Ionomu 1976, 135–146.

⁶⁹ Scorpan 1973.

⁷⁰ Trei amfore întregi, un capac și o toartă de amforă, un ulcior-amforoidal, două opaițe și un fragment cu inscripție incizată în limba greacă.

⁷¹ Scorpan 1973, 320.

⁷² Scorpan 1973, 321.

⁷³ Scorpan 1973a.

⁷⁴ *Tomis*, *Callatis*, *Sacidava*, *Capidava*, *Dinogetia*.

⁷⁵ La roată, cu mâna sau în tipare.

conțineau, de obicei, datele stratigrafice și condițiile de descoperire amănunțite, iar ceramica era tratată în cadrul unor grupe tipologice mari și nu individual. În asemenea condiții, era complicat de stabilit clasificări în funcție de cronologie, tipologia formelor sau a pastelor și, evident, nu puteau fi sesizate modificările survenite în timp pentru o anumită categorie ceramică. Autorul face o clasificare tipologico-cronologică a categoriilor ceramice⁸⁶, stabilind tipuri și variante pentru fiecare dintre ele, și abordează problema ceramicii locale susținând că, spre deosebire de amfore, majoritatea ceramicii de uz comun era de producție locală, realitate constatată și la *Iatrus* (Bulgaria)⁸⁷. Datorită stadiului incipient al cercetărilor, autorul se limitează să constate — invocând descoperirile de la *Histria* — că ceramica romano-bizantină a avut, cu mici excepții, un anumit standard de calitate care nu a coborât sub linia medie până la începutul secolului al VII-lea p. Chr.⁸⁸ Articolul lui C-tin Scorpan este primul mare studiu dedicat ceramicii romano-bizantine dintr-un sit în care se apelează și la analogii din zona *limes*-ului sau chiar din toată *Scythia Minor*. Au urmat apoi alte câteva studii comparative cu acesta⁸⁹ sau, beneficiind de alte descoperiri și loturi ceramice publicate, chiar mai amănunțite⁹⁰.

Alt mare ceramist constănțean, Al. Rădulescu, publica în același an (1975) un articol dedicat chiar ceramicii de uz comun din *Scythia Minor*⁹¹, la care făcea referire C-tin Scorpan în rândurile de mai sus. Chiar dacă, cu mici excepții⁹², tipurile ceramice prezentate sunt timpurii, articolul este de reținut pentru că autorul discută problema decăderii meșteșugurilor ceramice pe care o vede ca fiind urmarea firească a instabilității din perioada cuprinsă între secolul al IV-lea și secolul al VII-lea p. Chr., motivul principal care a dus la dispariția treptată a tipurilor de vase mai mici ce necesitau atenție și îndemânare pe măsură. Concluzia sa este

că între secolele al IV-lea și al VII-lea p. Chr. majoritatea așezărilor din interiorul provinciei *Scythia Minor* și de pe *limes* nu mai aveau condițiile economice minimale pentru producerea ceramicii, amforele fiind un argument puternic în acest sens. Cu siguranță că ceramica uzuală se va fi produs în continuare, evident într-o manieră mai grosieră și mult simplificată din punct de vedere al formelor și pastei⁹³. Oricum, chiar și în siturile de pe litoral s-a constatat că importurile de ceramică, chiar și de uz comun, erau foarte importante, iar motivul este legat de constatarea de mai sus și de raportul calitate-preț. Va fi interesant de văzut cât la sută reprezintă importurile și cât producția ceramică locală în siturile de pe *limes*, din interior sau de pe litoral⁹⁴.

În anul 1976 Al. Rădulescu recidivează cu un articol referitor la amforele romane și romano-bizantine din *Scythia Minor*⁹⁵, în care argumentează importanța studiilor de acest gen prin faptul că ceramica reprezintă peste 90 % din materialul descoperit în timpul cercetărilor arheologice, iar amforele constituie, de obicei, peste jumătate din totalul ceramicii dintr-un sit. Semnele de întrebare legate de acest tip de recipiente se referă la locul de fabricare, conținut și datare. Cât privește prima problemă poate fi rezolvată prin analizele chimice și petrologice ale fragmentelor ceramice, singura condiție fiind existența analizelor pentru argila din zonele producătoare de ceramică. În acest mod pot fi despărțite importurile de producția locală pentru că, de obicei, cele din urmă sunt imitații după tipurile aflate în circulație. În legătură cu datarea există, ca la mai toate tipurile ceramice, decalaje între zonele orientale sau occidentale și chiar în interiorul acestora, astfel că argumentul esențial pentru o încadrare corectă trebuie să fie contextul stratigrafic în care a fost descoperit materialul ceramic. Referitor la marfa transportată în aceste recipiente, este normal ca „ambalajul” să fie potrivit pentru scopul creării lui și locul de producere să fie în zonele unde existau bunuri alimentare.

⁸⁶ Amfore, ulcioare, oale, câni, farfurii, platouri și opaițe.

⁸⁷ Scorpan 1975, 292.

⁸⁸ Scorpan 1975, 295.

⁸⁹ Popilian 1976.

⁹⁰ Suceveanu 1982; Baumann 1991a; Opaiț 1991; Opaiț 1991a; Topoleanu 2000; Opiș 2003.

⁹¹ Rădulescu 1975.

⁹² Un tip de ulcior și unul de *unguentarium* întâlnite și în secolele al IV-lea, respectiv al V-lea p. Chr.

⁹³ Scorpan 1975, 358.

⁹⁴ Foarte importante sunt analizele fizico-chimice și petrologice.

⁹⁵ Rădulescu 1976.

Autorul împarte amforele în unsprezece mari categorii, dintre care șapte sunt romane târzii, stabilește subtipuri, precizează locurile de descoperire și datările acestora. Concluzia sa este că perioada dintre secolele al IV-lea și al VII-lea p. Chr. se caracterizează printr-o producție abundentă de amfore, cu numeroase variante, care au forme adecvate pentru cele mai diverse utilități, chiar dacă sunt lucrate mai grosolan⁹⁶.

În anul 1976, C-tin Scorpan a publicat un articol în care încerca să răspundă la unele întrebări legate de originile și liniile evolutive ale ceramicii romane târzii produsă în spațiul mediteranean-pontic⁹⁷. Ca și în studiul precedent⁹⁸, subliniază lipsa lucrărilor de sinteză, însă amintește contribuțiile lui D. Tudor⁹⁹, I. Barnea¹⁰⁰ și A. Rădulescu¹⁰¹. Comparativ cu articolul din 1975, apar completări și chiar modificări datorate volumului mare de material ceramic studiat. Astfel, amforele sunt împărțite în 24 de tipuri, dintre care peste 80 % sunt produse în provinciile romane orientale¹⁰², ulcioarele sunt împărțite în șase tipuri, iar oalele și cămile —care formează ultima grupă— sunt de opt tipuri¹⁰³. Deși autorul însuși recunoaște că multe dintre concluziile și graficele sale au un caracter relativ și că apariția altor descoperiri, clasificări și interpretări pot aduce mici schimbări, teoriile despre circulația ceramicii pot rămâne valabile.

Alte trei articole dedicate materialului arheologic descoperit la Edificiul cu mozaic au apărut în anul 1976. În primul, M. Munteanu și Gh. Papuc prezintă douăzeci de fragmente ceramice romano-bizantine cu decor ștampilat descoperite în campaniile din anii 1974–1975, într-un context stratigrafic databil între secolele al V-lea și al VI-lea p. Chr.¹⁰⁴ Ceramica cu decor ștampilat din *Scythia Minor* este caracteristică zonei orien-

tale a Imperiului Roman¹⁰⁵, sfera de interes economic și cultural din care făcea parte acest teritoriu¹⁰⁶, dar există și ceramică de proveniență nord-africană¹⁰⁷.

Al doilea articol¹⁰⁸, semnat de Gh. Papuc, este consacrat unui lot de 14 opaițe de import¹⁰⁹, cu decor în relief, descoperite la *Tomis*¹¹⁰. Datorită elementelor comune pe care le au aceste opaițe și ceramica cu decor ștampilat, piesele sunt date în primele opt decenii ale secolului al V-lea p. Chr.¹¹¹

C. Iconomu este autorul ultimului articol din seria celor trei amintite, iar materialul prezentat este format din cinci tipare de opaițe¹¹². Acestea se individualizează față de cele clasice prin formă, ornamentație, calitatea pastei și a execuției și sunt date în secolele V–VI p. Chr.¹¹³ Opaițe asemănătoare au fost descoperite la *Dinogetia*¹¹⁴, *Sucidava*¹¹⁵, *Tomis* și în alte locații¹¹⁶, în contexte arheologice din perioada amintită.

După anul 1970, fortificația de pe dealul Muzait¹¹⁷, antica *Sacidava*, a fost subiectul multor studii în care este publicată multă ceramică romano-bizantină. Rezultatele cercetărilor arheologice, începute în anul 1969, au fost publicate de C-tin Scorpan, începând din anul 1972¹¹⁸ și până în 1978¹¹⁹. În cele opt articole autorul abordează

¹⁰⁵ Hayes 1967, 323 și urm.; Popescu 1965, 696–697; *apud* Munteanu, Papuc 1976, 148, nota 14.

¹⁰⁶ Barnea 1968, 493.

¹⁰⁷ Jodin, Ponsich 1960, 287–318; Jodin, Ponsich 1967, 449–544; *apud* Munteanu, Papuc 1976, 148, nota 16.

¹⁰⁸ Papuc 1976.

¹⁰⁹ Asemănătoare ca tehnică de lucru, pastă, culoare și decor.

¹¹⁰ Edificiul cu mozaic și Piața Ovidiu.

¹¹¹ Ceramica cu decor ștampilat a fost exportată și în a doua jumătate a secolului al V-lea p. Chr. la *Tomis*.

¹¹² Patru jumătăți cu care se confecționa partea superioară și unul pentru partea inferioară, care nu face pereche cu nici unul din primele.

¹¹³ Reprezintă varianta mai nouă a opaițelor care derivă din cele de tip nord-african date între secolele al IV-lea și al V-lea p. Chr.

¹¹⁴ Barnea 1966, 243, fig. 5, 1–3; 257, fig. 14, 6.

¹¹⁵ Tudor 1968, 94–95, fig. 20/3–6; Tudor 1974, fig. 33/2–4.

¹¹⁶ Iconomu 1967, tipul XXX, 27, tipul XXXII, 28 (asemănător), nr. 725–726, 140 (nr. 760, 762), 146 (asemănătoare).

¹¹⁷ Situată pe malul drept al Dunării și teritoriul satului Dunăreni.

¹¹⁸ Scorpan 1972; Scorpan 1972a.

¹¹⁹ Scorpan 1973a; Scorpan 1973b; Scorpan 1975; Scorpan 1976; Scorpan 1977a; Scorpan 1978.

⁹⁶ Rădulescu 1976, 111.

⁹⁷ Scorpan 1976.

⁹⁸ Scorpan 1975.

⁹⁹ Tudor 1941; Tudor 1941; Tudor 1953; Tudor 1968.

¹⁰⁰ Barnea 1966.

¹⁰¹ Rădulescu 1972 (mss).

¹⁰² Hărțile pe care sunt marcate punctele în care au fost descoperite amfore, pentru etape cronologice și tipuri diferite, pot ajuta la stabilirea zonelor de origine și a drumurilor de difuzare (Scorpan 1976, 168).

¹⁰³ Scorpan 1976, 174.

¹⁰⁴ Munteanu, Papuc 1976.

probleme diverse precum cea a continuității geto-dace, date generale în legătură cu perioada cuprinsă între secolele al VI-lea și al VII-lea p. Chr. în Dobrogea, cercetările de la *Sacidava* și ceramica descoperită în acest sit. Ca și în articolul din anul 1975¹²⁰, C-tin Scorpan susține, cu argumente solide, că la *Sacidava* există două niveluri, sporadice e drept, post 614. Chiar dacă este un sit modest, *Sacidava* prezintă două mari avantaje: există o locuire romană continuă în perioada dintre secolul al II-lea și începutul secolului al VII-lea p. Chr., când retragerea populației s-a făcut treptat, iar situl nu este suprapus de o așezare modernă și poate oferi — în urma unor cercetări integrale — o imagine a locuirii romane pe cât posibil de completă.

Argumentele de mai sus vin să dea materialului ceramic de la *Sacidava* o mai mare importanță în efortul de a înțelege unele aspecte legate de istoria sitului și a *limes*-ului din perioada aflată în atenția noastră. Într-un studiu¹²¹ referitor la cercetările arheologice din anii 1977–1978 sunt publicate 37 de obiecte ceramice, inclusiv fragmente de țigle și cărămizi șampilate, 40 de obiecte metalice și două obiecte din sticlă, majoritatea fiind importante pentru stratigrafia și cronologia sitului¹²². Cele șaptezeci și nouă de obiecte reprezintă o mică parte a materialului arheologic descoperit, dar acoperă toată perioada de existență a cetății *Sacidava*¹²³, iar autorul a considerat necesară cunoașterea, măcar parțială, până la publicarea monografiei.

În articolul din 1977¹²⁴, referitor la ceramica romano-bizantină din spațiul istro-pontic, C-tin Scorpan „rupe” din cadrul mediteraneo-pontic aria istro-pontică dintre Dunăre, Balcani și litoralul Mării Negre și stabilește 23 de tipuri pentru amfore, șase pentru ulcioare și opt pentru căni și oale, la fel ca și în articolul din anul 1976. Pentru amfore există opt hărți în care sunt prezentate locurile de descoperire și sunt propuse scenarii legate de zonele de origine și difuziune a acestora. La final sunt câteva grafice care prezintă procentele ceramicii uzuale, amforelor importate

și produselor locale databile între secolul al IV-lea și secolul al VII-lea p. Chr., precum și o diagramă care surprinde circulația ceramicii în spațiul istro-pontic pentru aceeași perioadă. Cu foarte mici diferențe, articolul este o reeditare, de data aceasta în limba franceză, a celui din anul 1976, în care C-tin Scorpan creionează originile și liniile evolutive ale ceramicii romano-bizantine din spațiul mediteranean și pontic¹²⁵.

În anul 1979 a fost publicat primul volum dedicat sitului de la *Tropaeum Traiani* (Adamclisi, jud. Constanța)¹²⁶ care cuprinde și un capitol dedicat ceramicii și descoperirilor „mărunte”.

Ultimul studiu publicat în acest deceniu, referitor la ceramica romano-bizantină, este urmarea unei săpături de salvare care s-a desfășurat vreme de două săptămâni în fortificația romano-bizantină de la Babadag-Topraichioi (jud. Tulcea). În raportul prezentat la Oradea în anul 1979, A. Opaț amintește descoperirea unor chiupuri și prezintă patru vase ceramice¹²⁷ date la mijlocul secolului al V-lea p. Chr.¹²⁸

Între anii 1980 și 1989 va fi tipărit un număr aproximativ egal de articole, comparativ cu deceniul trecut, dar se manifestă, pentru prima dată, interesul arheologilor pentru așezările rurale romane, în special cele aflate în teritoriul marilor așezări antice. Chiar dacă erau documentate, prin periegeze sau descoperiri întâmplătoare, cercetările arheologice în teritoriile marilor orașe pontice erau foarte rare până în anul 1980, astfel că informațiile epigrafice nu puteau fi verificate în teren. Prima săpătură sistematică este cea efectuată de Al. Suceveanu în teritoriul anticei *Histria*, la Fântânele (jud. Constanța)¹²⁹. Din păcate stratul roman târziu, aflat la mică adâncime, a fost afectat de lucrările agricole¹³⁰. Materialul ceramic descoperit în stratul romano-bizantin, aflat la 0,30–0,40 m adâncime, este format din amfore cu striuri drepte, cupe, boluri cu firnis și alte tipuri

¹²⁰ Scorpan 1975.

¹²¹ Scorpan 1978.

¹²² Scorpan 1978, 176.

¹²³ Secolele II–VII p. Chr.

¹²⁴ Scorpan 1977.

¹²⁵ Scorpan 1976.

¹²⁶ Bogdan-Cătănicu, Barnea 1979, 177–266.

¹²⁷ Trei amfore piriforme fragmentare și o farfurie.

¹²⁸ Opaț 1979.

¹²⁹ Suceveanu 1979; Suceveanu 1981.

¹³⁰ Aceiași situație este întâlnită și la *Histria B* (vezi Lungu, Bounegru, Avram 1984, 85–100).

datate de autorul cercetării arheologice în secolele al IV-lea și al V-lea p. Chr.¹³¹

Rezultatele celor șase campanii de săpături efectuate la Gura Canliei¹³², între anii 1974–1976 și 1978–1980, au fost publicate de M. Irimia în anul 1981¹³³. Materialul ceramic descoperit este majoritar roman timpuriu, dar autorul cercetărilor spune că a surprins parțial și câteva complexe arheologice romano-bizantine, cu material caracteristic: amfore „cu coaste” sau cu striuri dese și ușor ondulate¹³⁴. Din categoria ceramicii de bucătărie au fost descoperite fragmente de oale cu pasta roșcată cărămizie sau cenușie cărămizie, aspră și cu nisip în compoziție, cu buza —de obicei— evazată, uneori canelată, gâtul scurt și torțile groase. Descoperirea unor tuburi de apeduct, cărămizi, olane și țigle arse intens, vitrificate, constituie un argument pentru existența în zonă a unor instalații specializate în arderea materialelor de construcție¹³⁵. În cele șase campanii au fost cercetate câteva cuptoare, alte trei au fost identificate pe malul Dunării, dar nu au fost cercetate până în 1981.

Alți doi cercetători constănțeni, M. Bucovală și Gh. Papuc, publicau în anul 1981 rezultatele campaniei din anul precedent¹³⁶ efectuate în fortificația de la Ovidiu¹³⁷. După materialul arheologic descoperit¹³⁸, se pare că fortificația¹³⁹ a fost construită în secolul al IV-lea p. Chr. și a funcționat până în secolul al VI-lea sau chiar începutul secolului al VII-lea p. Chr.¹⁴⁰ Chiar dacă a suferit o distrugere violentă în prima jumătate a secolului al VI-lea p. Chr., a continuat să fie locuită, însă funcționalitatea defensivă a obiecti-

vului fusese abandonată¹⁴¹. În același articol autorii spun că, în urma unor periegeze, au fost identificate alte șase puncte fortificate pe malul fostului golf al Mării Negre care au funcționat și în perioada romano-bizantină: *Tomis*¹⁴², *Enisala 1*¹⁴³, *Enisala 2*¹⁴⁴, *Babadag-Topraichioi*¹⁴⁵ și *Palazu Mare*¹⁴⁶.

Unul dintre loturile ceramice romano-bizantine importante din Dobrogea este cel semnat de Al. Suceveanu¹⁴⁷, care cuprinde materialul descoperit cu prilejul cercetărilor sistematice din anii 1969 și 1970, în sectorul central al cetății, la Basilica Episcopală. Autorul prezintă separat ceramica din fiecare nivel existent în zonă, astfel că pot fi observate diferențele tipologice și cantitative existente între perioadele istorice surprinse acolo. Din cele 248 de fragmente ceramice, doar 77 provin din straturile mai timpurii¹⁴⁸, restul de 171 fiind datate în secolele al VI-lea și al VII-lea p. Chr.¹⁴⁹ Chiar dacă cele două secțiuni reprezintă doar aproximativ 5,5% din suprafața vizată atunci și materialul este destul de fragmentar, acest lot ceramic este foarte important pentru că provine dintr-o zonă compactă, una dintre puținele „insule” păstrate la *Histria*¹⁵⁰. Importanța studiului se datorează și faptului că la *Histria* au fost identificate două niveluri datate sigur în secolul al VI-lea p. Chr., iar cantitatea mare de material ceramic permite urmărirea evoluției tipologice a ceramicii romano-bizantine până la începutul secolului al VII-lea p. Chr.

¹⁴¹ Bucovală, Papuc 1981, 215; situație similară la *Tropaeum Traiani* (vezi Papuc 1977, 357–360).

¹⁴² În zona cea mai sudică a lacului, în apropierea cișmelei, între șoseaua care merge spre Mamaia și lac, pe un promontoriu. Autorii susțin că există mult material ceramic la suprafață (Bucovală, Papuc 1981, 215).

¹⁴³ Pe malul lacului Babadag, la cca. 8 km de fortificația de la Babadag, pe un promontoriu (Bucovală, Papuc 1981, 216).

¹⁴⁴ Sarichioi, jud. Tulcea. Pe malul lacului Babadag, la cca. 8 km. de fortificația de la Babadag și la est de Enisala I (Bucovală, Papuc 1981, 216).

¹⁴⁵ La 2 km nord de Babadag, pe malul lacului cu același nume, pe un promontoriu (Opaiț 1979; Bucovală, Papuc 1981, 216).

¹⁴⁶ Jud. Constanța, la 3 km sud-est de fortificația de la Ovidiu (Bucovală, Papuc 1981, 215).

¹⁴⁷ Suceveanu 1982.

¹⁴⁸ Secolele IV–V p. Chr.

¹⁴⁹ Repartizarea pe nivele este următoarea: II B = 15; III A = 22; III B = 14; IV B = 82; V A = 67; V B = 22.

¹⁵⁰ Suceveanu 1982, 104.

¹³¹ Suceveanu 1979, 256.

¹³² Canlia, com. Lipnița, jud. Constanța.

¹³³ Irimia 1981.

¹³⁴ Specifice secolelor V–VI p. Chr.; vezi Rădulescu 1976, 107–110, nr. 8, 10, pl. 8, 11; Scorpan 1976, 159, tip VII–A, pl. VII, XXXII, 163, tip VIII–B, pl. VIII, 1–3 și XXXIII; Irimia 1968, 386–388 și fig. 13/1, 4–7, 9–10, 14.

¹³⁵ Irimia 1981, 115.

¹³⁶ Bucovală, Papuc 1981.

¹³⁷ În colțul de sud-est al comunei, la 10 km nord de Constanța, pe malul lacului Mamaia.

¹³⁸ Monede, fragmente de amfore târzii ornamentate cu striuri orizontale ondulate sau drepte, fragmente de farfurii sau platouri cu decor șampilat, opaițe.

¹³⁹ Un quadriburgium.

¹⁴⁰ În secolul al VII-lea p. Chr. nu mai poate fi vorba de aspectul defensiv al fortificației, ci de o locuire care continuă între zidurile burgului.

Descoperirea ceramicii mai sus amintite aduce date noi în legătură cu schimbările pe care ceramica romană târzie le-a suferit între secolele al IV-lea și al VI-lea p. Chr. și pe care majoritatea cunoscătorilor le vedeau în secolul al IV-lea p. Chr. La *Histria* schimbarea este surprinsă pe la mijlocul secolului al V-lea p. Chr., astfel că este foarte posibil ca modificările survenite să nu fie identificate corect pentru simplul motiv că nu existau încă loturi ceramice datate cert în acest secol. Ceramica de lux¹⁵¹ și majoritatea amforelor, surprinse în toate nivelurile, erau importate din centre microasiatice sau constantinopolitane, având analogii perfecte¹⁵², dar nu sunt excluse nici cele africane. Ceramica de uz comun și o parte din amfore au analogii la *Tropaeum Traiani*, dar nu și la *Iatrus*, unde există material produs în atelierele nicopolitane¹⁵³, motiv pentru care este considerată ca fiind produsă undeva în jurul unui mare oraș dobrogean¹⁵⁴. Autorul nu exclude existența unei a treia grupe, cea locală, care poate cuprinde modele orientale, africane sau provinciale, produse la *Histria*, care poate fi dovedită prin cercetări interdisciplinare. Pentru a obține informații cât mai apropiate de realitate, este necesară o corelare a informațiilor arheologice cu cele oferite de epigrafie, numismatică sau demografie¹⁵⁵.

Necropola romano-bizantină de la *Callatis* (Mangalia, jud. Constanța) a beneficiat de o monografie publicată în anul 1980 și semnată de C-tin Preda¹⁵⁶. În cazul acestui sit arheologic trebuie semnalat dezechilibrul dintre importanța și cantitatea mică de material ceramic publicat până în prezent. Deși au trecut treizeci de ani de la apariția lucrării lui C-tin Preda, aceasta rămâne singura dedicată ceramicii romane descoperită la *Callatis*. Singurii specialiști care au mai publicat ceramică descoperită la *Callatis* sunt A. Opaț, într-o lucrare dedicată producției ceramicii locale și de import din *Scythia Minor*¹⁵⁷ și D. Paraschiv

într-o lucrare despre amforele romane și romano-bizantine în zona Dunării de Jos¹⁵⁸. Adăugăm în această listă restrânsă lucrările publicate între anii 1967 și 1976 de C. Iconomu¹⁵⁹ despre opaițele greco-romane existente în Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, pe I. Barnea¹⁶⁰, precum și două articole semnat de C-tin Scorpan care amintesc o amforă descoperită la *Callatis*¹⁶¹.

În anul 1982, după săpăturile de la Fântânele¹⁶², trei arheologi din colectivul de la *Histria*¹⁶³ au organizat periegeze în teritoriul cetății antice, prilej cu care au identificat așezarea romană numită în literatura de specialitate *Histria B*¹⁶⁴. Cercetările făcute în anii 1982 și 1983 au dus la concluzia că așezarea a fost întemeiată în prima jumătate a secolului al II-lea p. Chr. Pe la jumătatea secolului al III-lea p. Chr. așezarea a fost distrusă¹⁶⁵ și, probabil, locuirea a fost reluată la sfârșitul aceluiași secol. Din păcate, stratul roman târziu¹⁶⁶, afectat de lucrările agricole, nu a putut fi surprins nici în plan și nici în relief, situație întâlnită și la Fântânele. Totuși, descoperirea a două monede (una de la Constanțiu II și alta de la Constant, emisă între 341–346) poate fi un argument pentru locuirea așezării în prima parte a secolului al IV-lea p. Chr. Chiar și în aceste condiții situl rămâne important pentru că, alături de cele de la Fântânele¹⁶⁷ și Sinoe-Vicus¹⁶⁸, formează „clubul” select al așezărilor rurale romane din teritoriul Histriei care au fost cercetate sistematic.

Pl. 47/6: 120–121, Pl. 50/13–15: 123–124, Pl. 51/10.

¹⁵⁸ Paraschiv 2006, 86–87, 111, nr. cat. 28, pl. 20/28.

¹⁵⁹ Iconomu 1967; Iconomu 1976.

¹⁶⁰ Barnea 1968, 492, 542, Fig. 53/3, 4 (un capac și un tipar de capac pentru vesela de bucătărie).

¹⁶¹ Scorpan 1975, 275–276, Pl. IV/6; Scorpan 1976, Pl. X/2.

¹⁶² Organizate de Al. Suceveanu în anul 1978 (vezi Suceveanu 1979).

¹⁶³ V. Lungu, O. Bounegru, Al. Avram.

¹⁶⁴ La 1,5 km sud-sud-est de satul Istria și 200 m vest de lacul Istria, pe o pantă lină a unui deal: Lungu, Bounegru, Avram 1984.

¹⁶⁵ Ipoteza se bazează pe depistarea unui strat cu urme de arsură.

¹⁶⁶ Este posibilă o locuire romană doar în prima jumătate a secolului al IV-lea p. Chr.

¹⁶⁷ Suceveanu 1979.

¹⁶⁸ Canarache 1953 (rezultatele cercetării nu au fost decât parțial publicate în acest articol).

¹⁵¹ Boluri, cupe, platouri.

¹⁵² Suceveanu 1982, 105.

¹⁵³ Atelierele de la Butovo, Hotnița și Pavlikeni (Bulgaria) au asigurat, se pare, o uniformitate surprinzătoare a ceramicii din *Moesia Inferior* (Suceveanu 1982, 105).

¹⁵⁴ Suceveanu 1982, 105.

¹⁵⁵ Panella 1983, 61, 62.

¹⁵⁶ Preda 1980.

¹⁵⁷ Opaț 1996, 112, Pl. 45/1.2; 115–116, Pl. 46/4; 116–117,

În același an a apărut un articol, semnat de N. Harțuche și O. Bounegru, dedicat opaițelor grecești și romane din colecțiile Muzeului Brăilei¹⁶⁹.

În anul următor (1983) au fost descoperite la Constanța, în triumghiul format de bulevardele Republicii și 1 Decembrie cu strada Basarabi, câteva morminte romane. În timpul săpăturii de salvare numărul lor a ajuns la 30, dintre care 29 au fost datate larg în secolele II–IV p. Chr. și unul singur în secolul al VI-lea p. Chr.¹⁷⁰, toate fiind publicate de C. Chera-Mărgineanu și V. Lungu în anul 1984¹⁷¹. Inventarul ultimului mormânt, format dintr-o oală mare de bucătărie, fragmentară, cu caneluri pe corp și toartă și un opaiț, ambele datate în secolul al VI-lea p. Chr., era asociat cu o cata-ramă din fier care are —de obicei— o datare mai timpurie¹⁷². Autorii articolului au găsit analogii pentru vas¹⁷³ în patru așezări din *Scythia Minor*: *Tomis*¹⁷⁴, *Dinogetia*¹⁷⁵, *Sacidava*¹⁷⁶ și *Niculitel*¹⁷⁷. Pentru opaiț¹⁷⁸ există analogii la *Dinogetia*¹⁷⁹, *Tropaeum Traiani*¹⁸⁰, *Callatis*¹⁸¹, dar și la *Athens*¹⁸² sau în *Pannonia*¹⁸³ și Asia Mică¹⁸⁴.

La doi ani după periegezele care au dus, între altele, la descoperirea așezării rurale *Histria* B, câțiva arheologi¹⁸⁵ din colectivul „histrian”

identificau alte trei așezări rurale romane târzii. Prima este situată la 1 km nord de băile Nuntași, acolo unde a fost descoperită o mare cantitate de cărămizi pe o suprafață redusă, ceea ce indică urme de construcții. La aproximativ 500 m distanță au fost descoperite numeroase fragmente ceramice din epocă romană târzie¹⁸⁶. A doua așezare, numită de autori Nuntași Băi III¹⁸⁷, se află la 300 m est-sud-est față de intersecția cu șoseaua Năvodari-Mihai Viteazu¹⁸⁸, iar ultima este localizată pe „Dealul Mormintelor”¹⁸⁹, de pe raza comunei Mihai Viteazu. Materialul ceramic recoltat în cele trei puncte, datat în secolele IV–VI p. Chr., este păstrat în depozitele șantierului *Histria*.

Același grup de arheologi, cărora li s-a alăturat E. Alexandrescu, au publicat în anul 1986 al treilea articol¹⁹⁰ dedicat cercetărilor periegetice din teritoriul cetății *Histria*. Numai unul dintre punctele identificate atunci¹⁹¹, situat pe malul stâng al Casimcei, în punctul numit „La pământul galben”¹⁹², se încadrează, prin materialul ceramic descoperit, în perioada romană târzie. Materialul arheologic este, ca și în cazul celorlalte periegeze, depozitat la *Histria*.

Într-un articol apărut în anul 1987, A. Opaiț¹⁹³ prezintă 20 de amfore romane de mare capacitate pe care le împarte în patru tipuri¹⁹⁴, trei dintre acestea¹⁹⁵ fiind produse până în perioada romană târzie¹⁹⁶. Tipul II are o variantă¹⁹⁷, databilă între jumătatea secolului al IV-lea și secolul al VI-lea p. Chr., care este documentată la *Sacidava*¹⁹⁸, *Dinogetia*¹⁹⁹, *Tropaeum Traiani*²⁰⁰,

¹⁶⁹ Harțuche, Bounegru 1982, 221–233.

¹⁷⁰ Mormântul 30.

¹⁷¹ Chera-Mărgineanu, Lungu 1984.

¹⁷² Secolele IV–V p. Chr.

¹⁷³ Chera-Mărgineanu, Lungu 1984, M. 30, pl. VI, 52, 125.

¹⁷⁴ Cheluță-Georgescu 1977, 254, pl. I/2 (complex funerar din secolul VI p. Chr.).

¹⁷⁵ Barnea 1966, 255, fig. 14/1–2 (datată în secolul VI p. Chr.).

¹⁷⁶ Scorpan 1975, 308, Pl. XII, tip C, 9 (datată în secolul VI p. Chr.).

¹⁷⁷ Baumann 1977, 256, pl. I, 2 (datată în secolele V–VI p. Chr.; găsită în subsolul basilicii paleocreștine de la Niculițel).

¹⁷⁸ Chera-Mărgineanu, Lungu 1984, M. 30, pl. VI, 51, 125.

¹⁷⁹ Barnea 1966, 243, fig. 5/1–3 (datat în secolul al VI-lea p. Chr.).

¹⁸⁰ Barnea et alii 1979, 222, fig. 173 (nivel VI B, datat în secolul al VI-lea p. Chr.).

¹⁸¹ Necropola târzie, vezi Preda 1980, 181, pl. LI, M 9/2 (datat în secolul al VI-lea p. Chr.).

¹⁸² Perlzweig 1961, pl. 96, nr. 2927 (datat în secolul al VI-lea p. Chr.); apud Chera-Mărgineanu, Lungu 1984, 116, nota 38.

¹⁸³ Ivanyi, tip XIII, pl. XLV, 5; apud Chera-Mărgineanu, Lungu 1984, 116, nota 39.

¹⁸⁴ Menzel 1954, 98, pl. 80/2 (datat în sec. VI p. Chr.); apud Chera-Mărgineanu, Lungu 1984, 116, nota 37.

¹⁸⁵ Al. Avram, O. Bounegru, C. Chiriac.

¹⁸⁶ La capătul de est al satului.

¹⁸⁷ Avram, Bounegru, Chiriac 1985, 123.

¹⁸⁸ Pe malul nordic al pârâului Duingi Dere, în dreptul podului peste care trece șoseaua amintită.

¹⁸⁹ În apropierea unei concentrații de tumuli.

¹⁹⁰ Alexandrescu et alii 1986.

¹⁹¹ Palazu Mic.

¹⁹² La 1 km nord-vest față de podul șoselei naționale Constanța-Tulcea care traversează Casimcea

¹⁹³ Opaiț 1987.

¹⁹⁴ Toate au între 4 și 7 variante.

¹⁹⁵ Tipurile II–IV.

¹⁹⁶ Au fost descoperite în multe puncte de pe teritoriul dobrogean.

¹⁹⁷ Varianta 7.

¹⁹⁸ Scorpan 1973b, 288, fig. 36/4.

¹⁹⁹ Barnea 1966, 244, 257, fig. 8/6, 13/1 și 15/6–7.

²⁰⁰ Barnea et alii 1979, 190, fig. 168/3.7.

*Histria*²⁰¹, Babadag-Topraichioi²⁰² și Independența (Murighiol)²⁰³. Al treilea tip, existent încă din perioada elenistică, are cea mai târzie variantă descoperită la Babadag-Topraichioi, datată în al doilea sfert al secolului al V-lea p. Chr. Ultimul tip are o variantă, descoperită la Independența (Murighiol)²⁰⁴, datată în secolul al IV-lea p. Chr., dar există o altă variantă descoperită la Roma într-un nivel din al doilea sfert al secolului al V-lea p. Chr.²⁰⁵

După săpăturile arheologice din așezarea *Histria B*²⁰⁶, care au avut rolul de a aduce noutăți din punct de vedere stratigrafic și cronologic în teritoriul Histriei, a urmat cercetarea celor două așezări romane de la Cogeaalac²⁰⁷, efectuată în perioada 1984–1988. Așezarea din punctul numit „Bent” a avut două momente de locuire între a doua jumătate a secolului al II-lea și începutul secolului al IV-lea p. Chr. Nu a fost surprins în săpătură un strat de arsură sau cenușă, motiv pentru care distrugerea violentă a așezării nu este un scenariu posibil²⁰⁸. Existența în zonă a unui apeduct care alimenta *Histria*, precum și descoperirea mai multor monede din secolul al IV-lea p. Chr., au impus efectuarea unor săpături sistematice și în așezarea din punctul „Via lui Ciurea”²⁰⁹, rezultatele fiind prezentate în același articol semnat de V. Lungu, O. Bounegru și Al. Avram. Materialele arheologice descoperite au dus la concluzia că în acest punct a existat o așezare romană târzie, datată în prima jumătate a secolului al IV-lea, cu un singur nivel de locuire. Cum nici aici nu sunt urme de distrugere violentă, este clar că nu toate așezările rurale au fost afectate de invaziile din secolul al III-lea p. Chr. și că unele au continuat să existe până în prima jumătate a secolului al IV-lea p. Chr.

Foarte importante sunt și rezultatele cercetărilor efectuate în fortificațiile și așezările de la Babadag-Topraichioi și Independența (Murighiol) publicate în anul 1991. Primul studiu²¹⁰, referitor la Babadag-Topraichioi, este semnat de A. Opaîț, M. Zahariade, Gh. Poenaru-Bordea și C. Opaîț. Au fost surprinse cinci niveluri arheologice incluse în două faze de locuire dateate între deceniul șapte al secolului al IV-lea și mijlocul secolului al V-lea p. Chr. Materialul ceramic prezentat în acest studiu, format din 235 de vase și 30 de opaițe, este împărțit după funcționalitate în patru mari grupe: vase de transport și depozitare, de masă, de bucătărie și de uz variat. Lotul folosit pentru statistici, mult mai numeros decât cel prezentat în catalog și cel desenat, este prezentat în cele șapte tabele și șapte diagrame și este împărțit după criterii ca: nivelul și sectorul de descoperire, centrul de producție și categoria, tipul sau varianta ceramică în care se încadrează. Chiar dacă nu pot fi definitive, statisticile bazate pe stratigrafie și tipologie oferă informații legate de raportul dintre producția locală sau provincială și importurile unui tip ceramic într-o anumită epocă istorică.

Pentru ceramica de la Independența (Murighiol)²¹¹, A. Opaîț a optat pentru o prezentare tipologică și selectivă²¹². Decizia sa este motivată de faptul că materialul ceramic roman târziu descoperit la Murighiol este mult mai bine reprezentat în comparație cu perioadele anterioare, fiind de peste 1200 de vase și fragmente. Catalogul cuprinde 325 de vase, aproximativ un sfert din cantitatea totală, însă tot materialul a fost inclus în studiile statistice. Pentru a evidenția fluctuațiile cantitative între anumite categorii și tipuri ceramice, în funcție de nivelul de descoperire, autorul prezintă trei grafice și opt tabele, în cele din urmă fiind folosit și criteriul centrelor de producție. Datorită descoperirilor numismatice modeste, autorul stabilește doar o cronologie relativă pentru cele opt niveluri romane târzii și crede că o datare absolută va fi posibilă după alte câteva campanii de cercetări arheologice.

²⁰¹ Amfora este expusă în Muzeul cetății Histria, nr. inv. V–35141, dar nu sunt cunoscute condițiile de descoperire.

²⁰² Opaîț 1991a.

²⁰³ Opaîț 1991.

²⁰⁴ Colecția Muzeului Deltei Dunării, nr. inv. 40244 (*apud* Opaîț 1987, 253, nota 45).

²⁰⁵ Opaîț 1987, 253, nota 46 și fig. 7/1.

²⁰⁶ Anii 1982–1983.

²⁰⁷ Lungu, Bounegru, Avram 1990; jud. Constanța.

²⁰⁸ Cum este cazul așezării din punctul Histria B.

²⁰⁹ La 1,5 km sud-est de comuna Cogeaalac, pe un platou înalt tăiat de pârâul Cogeaalac.

²¹⁰ Opaîț 1991a.

²¹¹ Opaîț 1991.

²¹² Opaîț 1991, 167.

În anul 1993 M. Bucovală publica un articol²¹³ în care prezenta două construcții funerare²¹⁴ descoperite cu cinci ani mai devreme în curtea interioară a complexului comercial Egreta²¹⁵ din Constanța. Într-unul dintre ele au fost descoperite trei opaițe întregi și unul fragmentar datate în secolul al VI-lea și începutul secolului al VII-lea p. Chr.²¹⁶, două dintre ele având analogii în lucrarea lui C. Iconomu dedicată opaițelor greco-romane²¹⁷.

În timpul unor lucrări industriale, demarate în anul 1987, au fost descoperite în fostul teritoriu al anticului *Carsium* două necropole romane. În vara aceluiași an, șase arheologi²¹⁸, de la Muzeul Național de Istorie a României, au organizat săpături de salvare în timpul cărora au fost descoperite aproximativ 45 de morminte în prima necropolă. Pe baza unui inventar foarte săracios²¹⁹, publicat într-un raport preliminar²²⁰ și în cadrul unor manifestări locale din anii 1988–1989, necropola este datată între secolele al II-lea și al VI-lea p. Chr. A doua necropolă romană de la *Carsium*, a fost cercetată²²¹ de arheologii de la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța²²². Materialul arheologic²²³ este datat între secolul I p. Chr. și al VI-lea p. Chr.²²⁴ În anul 1993, într-un articol despre topografia *Carsium*-ului²²⁵, C-tin Nicolae amintește săpăturile de salvare din cele două necropole și folosește rezultatele acestora pentru datarea fortificației. Autorul datează, „după ceramică”, prima fază a zidului de incintă, care unește fortificațiile de pe Dealul „Cetății” și Dealul

„Belciug”, în secolul al IV-lea p. Chr. A doua fază a zidului amintit este datată în secolul al VI-lea p. Chr. pentru că a înglobat una din necropolele romane „*intra muros*”. În același articol, C-tin Nicolae spune că în timpul săpăturilor de salvare din anii 1987–1988 a fost descoperită²²⁶ ceramică getică de epocă romană și un fragment de vas cu monogramă creștină²²⁷.

În anul 1995 a fost publicată o lucrare dedicată așezărilor rurale antice din zona gurilor Dunării din perioada cuprinsă între secolul I p. Chr. și secolul al IV-lea p. Chr.²²⁸ semnată de V.H. Baumann. Într-unul din cele cinci capitole este prezentată așezarea de la Telița-Amza²²⁹ care, ca și în epocile anterioare celei care ne interesează în studiul de față, a fost locuită în perioada romană de o populație getică și a cunoscut extinderea maximă în secolul al IV-lea p. Chr. când ocupa o suprafață de 42 de hectare. În comparație cu celelalte două obiective care se încadrează în perioada vizată — așezarea de la Sarichioi, punctul „Sărătura” și ferma de la Telița-Valea Morilor — așezarea de la Telița-Amza are analogii perfecte cu prima amintită precum și cu cea de la Frecăței²³⁰. Autorul prezintă cataloage selective care cuprind 334 de obiecte descoperite în campaniile din anii 1987–1988, dintre care mai mult de jumătate reprezintă ceramică de perioadă romană. Din cele 178 de fragmente ceramice aproximativ 1/3 sunt datate în secolele al III-lea și al IV-lea p. Chr. sau chiar II–IV p. Chr., foarte larg din păcate, motiv pentru care trebuie să fie în atenția noastră măcar în eventualitatea unei discuții despre formele ceramice romane descoperite în așezările rurale din Dobrogea între secolele al IV-lea și al VI-lea p. Chr. Sunt de reținut și cele două „magazii” de chiupuri, în care au fost descoperite șapte asemenea vase, datate cu monede de la Dioclețian (295–298) și Constanțiu II (355–361), care aparțin ultimei faze de locuire de la Telița-Amza. Catalogul selectiv cuprinde 115 fragmente ceramice, majoritatea databile în secolele al II-lea și al III-lea p. Chr., dar între acestea există și cinci datate de autor în ultimul

²¹³ Bucovală 1993.

²¹⁴ Starea de conservare era proastă pentru că au fost profanate în antichitate.

²¹⁵ Complex aflat la capătul dinspre gară al străzii Traian.

²¹⁶ Bucovală 1993, 212.

²¹⁷ Opaițele cu numerele de inventar 37584 și 37585 (vezi Iconomu 1967, 27, tip XXX, fig. 53–56, 137–138, fig. 160, nota 714).

²¹⁸ D. Popovici, L. Bătrâna, A. Bătrâna, C. Buzdugan, E. Oberländer-Târnovcănu, Al. Bolomey.

²¹⁹ Un ulcior și câteva mărgel.

²²⁰ Prezentat la Sesiunea anuală națională de la Sibiu, în anul 1988.

²²¹ În anii 1987, 1988.

²²² P. Hașotti, A. Murat, Tr. Cliante și G. Custurea.

²²³ Opaițe, tegule, monede, cataramă (dintre care una datată în secolele V–VI p. Chr.).

²²⁴ Bounegru, Hașotti, Murat 1989, 280 și urm.

²²⁵ Nicolae 1993.

²²⁶ Pe strada Vadului, în gropi menajere.

²²⁷ Bounegru, Hașotti, Murat 1989, 280 și urm.

²²⁸ Baumann 1995.

²²⁹ Jud. Tulcea.

²³⁰ Baumann 1991a.

veac de locuire. Cu siguranță că puținătatea materialului ceramic roman târziu se datorează lucrărilor din perioada interbelică prin care s-a urmărit distrugerea „organizată a stratului arheologic superior”²³¹.

Cu prilejul cercetărilor arheologice din anul 1982 au fost descoperite pe Valea Teliței patru obiective din epocă romană, între care două ferme aflate la 2,5 km distanță între ele. Materialul ceramic descoperit la ferma romană din punctul „Hogea”, publicat de V.H. Baumann, provine din cele două niveluri de locuire ale aceluiași strat de cultură și se încadrează în formele frecvente din secolul al IV-lea p. Chr. În perimetrul amintit, unde au fost cercetate și patru cuptoare, a fost descoperită o cantitate importantă de ceramică din care autorul a publicat 23 de obiecte: amfore, boluri, oale-borcan, câni, suporti și capace, aproape trei sferturi fiind întregi sau întregibile²³². În următorul capitol al aceleiași lucrări este publicată ceramica recoltată din umplutura cuptoarelor și din gropile aferente acestora²³³. Lotul publicat cuprinde 190 de piese și este foarte variat, demonstrând diversitatea tipurilor de vase fabricate aici în secolul al IV-lea p. Chr.²³⁴ La finalul studiului autorul împarte ceramica în zece categorii²³⁵, prezentând numeric și procentual repartizarea materialului într-un tabel și o diagramă.

Articolelor semnate de Em. Popescu²³⁶ și Gh. Papuc²³⁷, dedicate ceramicii cu decor stampilat de la *Histria* și *Tomis*, li s-a adăugat o lucrare semnată Em. Popescu²³⁸, în care un studiu este dedicat antichităților paleocreștine descoperite la *Histria*.

În anul 1996 contribuțiile lui Fl. Topoleanu, prima în care sunt prezentate 35 de farfurii, fragmentare sau întregi, descoperite la

*Halmyris*²³⁹, precum și una despre centrul de producție a opaițelor din același sit²⁴⁰. Materialul ceramic, împărțit după decor în 4 tipuri cu 15 modele diferite, este inclus într-un tabel statistic în care criteriile de clasare sunt: nivelul arheologic în care a fost descoperit, datarea, starea de conservare, compoziția pastei, decorul și centrele de producție. Cele 35 de farfurii datează din perioada cuprinsă între secolul al V-lea și începutul secolului al VII-lea p. Chr. și au analogii în zona orientală a imperiului și nordul Africii.

În același an a fost publicat un articol semnat de V. Georgescu și M. Ionescu²⁴¹, dedicat mormintelor creștine descoperite în necropola romano-bizantină de la *Callatis*. Autorii sunt interesați de monumentele, elementele arhitectonice și obiectele cu caracter creștin, motiv pentru care nu amintesc decât obiectele ceramice care au reprezentări sau înscrisuri specifice²⁴². Printre altele este prezentat și un opaiț, descoperit în mormântul numărul 5, care este decorat pe toată cu o cruce și are analogii la *Capidava*²⁴³.

Fl. Topoleanu revine în anul 1999²⁴⁴ cu un raport despre rezultatele cercetărilor arheologice din zona basilicii trinavate de la *Argamum*, în care este documentată o locuire romană târzie în secolele al V-lea și al VI-lea p. Chr., eventual chiar începutul secolului următor. În două dintre cele 18 fotografii prezentate apar câteva chiupuri descoperite în anii 1991 și 1992 care sunt dateate la începutul secolului al VII-lea p. Chr., în ultimul nivel de locuire al sitului, atunci când sistemul defensiv al fortificației fusese dezafectat.

În anul 2000 apărea la Tulcea o lucrare²⁴⁵ semnată de același Fl. Topoleanu, în care ceramica este „exploată” sistematic iar concluziile sunt pe măsura efortului depus. Lucrarea este foarte bine organizată, unitară, riguroasă și clară, oferind specialiștilor un instrument de lucru care mai umple câteva goluri referitoare la antichitatea Dobrogei și nu numai. Foarte utile sunt graficele

²³¹ Baumann 1995, 174.

²³² Baumann 1995, 268–397.

²³³ Baumann 1995, 398–437.

²³⁴ Studiul a fost prezentat în anul 1994 la al XIX-lea Congres Internațional Rei Cretariae Romanae Fautores de la Timișoara și a apărut în volumul *Études sur la céramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Mésie Inférieure*, Timișoara, 1997, 31–53 + 14 pl.

²³⁵ Oale, oale borcan, oale cu două toarte, strachine, castroane, capace, cânițe, ulcioare, amfore, opaițe și suporti.

²³⁶ Popescu 1965.

²³⁷ Papuc 1973.

²³⁸ Popescu 1994.

²³⁹ Topoleanu 1996.

²⁴⁰ Topoleanu 1996a.

²⁴¹ Georgescu, Ionescu 1996.

²⁴² Capace, opaițe.

²⁴³ Covacef, Corbu 1991, 289, fig. 1, 8, 9.

²⁴⁴ Topoleanu 1999.

²⁴⁵ Topoleanu 2000.

care prezintă procentual repartițiile în funcție de categoria ceramică, starea de conservare, zona de producție (pe niveluri sau în general) și perioada de fabricare. Acestea sunt dublate de tabele, mult mai detaliate, care oferă statistici legate de repartiția pe niveluri, starea de conservare, zona și centrele de producție a ceramicii romane și romano-bizantine descoperite la *Halmyris*. Din cele 2106 de fragmente ceramice sau vase ceramice prezentate în lucrare, 2040 provin de pe nivelurile romane târzii. Este adevărat că acest fapt se datorează sistemului de cercetare utilizat la *Halmyris* care a permis doar în primele campanii cercetarea parțială a nivelurilor timpurii²⁴⁶. Condițiile care au dus numai la investigarea straturilor romane târzii nu sunt de discutat aici și acum, important este că aproape 97 % din materialul ceramic publicat de Fl. Topoleanu este datat între secolele al IV-lea și al VII-lea p. Chr. și că acesta formează cel mai important lot ceramic publicat în România.

În același an, 2000, Fl. Topoleanu publica încă două articole: unul referitor la ceramica romană și romano-bizantină locală sau importată la *Halmyris* din nordul Africii²⁴⁷. Acestui articol i se adaugă unul referitor la formele Hayes 3 și Hayes 10 și un studiu despre ceramica descoperită la *Halmyris*, în monografia dedicată acestui sit²⁴⁸.

Se cuvine a aminti aici contribuția foarte importantă a lui D. Paraschiv care a publicat, între anii 2000 și 2006, șase articole referitoare la amforele romano-bizantine care au circulat la Dunărea de Jos²⁴⁹, la care se adaugă un alt articol semnat de același autor împreună cu C-tin Băjenaru²⁵⁰. Într-unul din articole²⁵¹, autorul prezintă punctul lui de vedere în legătură cu originea, răspândirea și datarea unor amfore conice romano-bizantine, incluse de specialiști în mai multe tipuri și forme²⁵². D. Paraschiv împarte

recipientele, în funcție de capacitate și de micile variații ale formei, în patru variante²⁵³ și constată diferențe de datare între zonele occidentale²⁵⁴ și cele orientale. Majoritatea amforelor prezentate —13 la număr— provin din niveluri datate în Dobrogea între sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al VI-lea p. Chr., iar în zona nord-pontică sunt descoperite în contexte arheologice datate până în al treilea sfert al secolului al VI-lea p. Chr.²⁵⁵

Celor șase articole de mai sus li se adaugă un altul dedicat ceramicii romane descoperite la *Argamum*²⁵⁶, în sectorul *extra muros* și, cu siguranță cea mai importantă contribuție a sa de până acum, o lucrare în care tratează amforele romane și romano-bizantine descoperite în zona Dunării de Jos²⁵⁷. Aceasta din urmă este, în opinia noastră, cea mai reușită încercare de prezentare a unei categorii ceramic —amforele— care a fost publicată în România.

O altă lucrare importantă, apărută în anul 2003, este semnată de I. C. Opreș²⁵⁸. Cea mai mare parte a pieselor prezentate au fost descoperite într-un complex închis, *horreum*-ul roman târziu²⁵⁹, datat între secolul al IV-lea și ultima parte a secolului al VI-lea p. Chr. Departajarea vaselor este făcută după formă și funcționalitate, iar în cadrul fiecărui capitol se apelează și la criteriul morfologic. În capitolul doi sunt prezentate formele ceramice întâlnite la *Capidava*: amfore, vase de bucătărie (oalele lucrate cu mâna și la roată lentă merită o discuție mai largă legată de posibila lor origine și populația care le-a folosit), vase de servit, vase cu destinație funerară sau liturgică. Opaștelor le-a fost rezervat un capitol separat, în această lucrare fiind prezentate 48 din cele aproximativ 200 descoperite la *Capidava*. Lucrarea este de importanță maximă pentru cunoașterea ceramicii

²⁴⁶ Topoleanu 2000, 253.

²⁴⁷ Topoleanu 2000a.

²⁴⁸ Topoleanu 2003, 190–245.

²⁴⁹ Paraschiv 2001; Paraschiv 2002; Paraschiv 2002a; Paraschiv 2003; Paraschiv 2004; Paraschiv 2004a.

²⁵⁰ Paraschiv, Băjenaru 2003.

²⁵¹ Paraschiv 2001.

²⁵² Zeest (tip 100), Beltrán Lloris (forma 78), Rădulescu (tip 9), Scorpan (tip XVII–R), Opaș (tip IX: I a, b, c, d), Böttger (tip I, forma 6 și tip III, forma 2), Kuzmanov, (tipurile X și XI), Empereur-Picon, (tip "Seleucia I"), Krapivina (tip 29).

Sazanov (tipurile 12 și 14), Bjelajac (tip XIII); vezi Paraschiv 2001, 459.

²⁵³ Databile între sfârșitul secolului al IV-lea și secolul al V-lea p. Chr.

²⁵⁴ Amforele sunt datate între secolele al III-lea și al V-lea p. Chr.

²⁵⁵ A. Sazanov, *apud* Paraschiv 2001, 459, nota 12.

²⁵⁶ Paraschiv 2006a.

²⁵⁷ Paraschiv 2006.

²⁵⁸ Opreș 2003.

²⁵⁹ Numit și „corpul de gardă”.

romane târzii din zona *limes*-ului și, în general, a activității economice din *Scythia Minor* și împrejurimi, motiv pentru care va fi cu siguranță folosită de arheologii care se ocupă de ceramica romană târzie din partea orientală a imperiului și nu numai.

În anul 2003 M. Angelescu și A. Băltăc publică un studiu²⁶⁰ referitor la sondajul „α” din sectorul central al cetății *Histria*²⁶¹, în care prezintă, pe lângă ceramica greacă, 38 de fragmente ceramice romane dintre care 13 pot fi datate și în secolul al IV-lea p. Chr. Nivelurile surprinse în săpătură sunt prezentate separat, iar ceramica de perioadă greacă și romană este prezentată în două cataloage diferite²⁶².

Un alt lot ceramic important, descoperit la *Histria* în timpul cercetărilor de la Basilica Episcopală, a fost publicat în anul 2007 într-o lucrare dedicată acestui monument²⁶³. Cele 116 fragmente ceramice au fost împărțite în șase categorii: veselă pentru servitul mesei (37); veselă pentru servitul lichidelor (3); veselă de bucătărie (20); amfore (27); capace de amforă (8) și opaițe (21).

Încercând o privire retrospectivă asupra studiilor dedicate ceramicii romane în general, și în mod special celei romane târzii descoperită pe teritoriul dobrogean, pot fi trase concluzii în legătură cu modul de publicare, cantitatea de ceramică descoperită sau importanța pe care a căpătat-o aceasta în special în ultimele trei decenii.

În perioada interbelică au fost publicate doar câteva artefacte ceramice, fapt datorat în special lui V. Pârvan. Această perioadă de început pentru studierea ceramicii în România se caracterizează prin lipsa interesului pentru materialul ceramic care, dacă nu era reprezentat prin piese deosebite, nu reprezenta o prioritate.

De la sfârșitul deceniului cinci al secolului trecut și până la începutul celui de-al șaptelea,

ceramica era amintită rar în rapoartele de săpătură, iar atunci când existau asemenea informații se refereau la categorii ceramice mari sau piese speciale.

După anul 1960 au urmat trei decenii importante din acest punct de vedere pentru că au fost făcute multe cercetări și o parte importantă din materialul descoperit a fost publicat. În perioada mai sus amintită multe dintre săpăturile arheologice efectuate au fost de salvare, urmare a descoperirilor întâmplătoare dintr-o perioadă în care se construia foarte mult în toată țara.

După 1990 ritmul de publicare a materialului ceramic roman a rămas important, însă schimbările pozitive sunt de remarcat în privința modalităților de publicare. Au fost publicate câteva loturi ceramice importante care au umplut mari goluri în acest domeniu și au redus decalajele existente între zona geografică în care ne aflăm și vestul Europei. Dacă ne raportăm la zona Dunării de Jos, numărul siturilor cercetate și cantitatea de material ceramic publicat, situația Dobrogei nu este dramatică, însă decalajele dintre zonele mediteraneană și pontică sunt multe, importante și, din păcate, nu se datorează în totalitate motivelor financiare. Lipsa unei metodologii comune pe care să o folosească toți cei implicați în acest proces minimizează rezultatele obținute. Suntem în fața unui uriaș puzzle din care avem doar câteva piese. Evident că o parte importantă a pieselor sunt pierdute definitiv și că imaginea nu va fi completă niciodată, însă unele pot fi recuperate de sub munișii de ceramică uitată prin depozitele muzeelor și șantierelor arheologice. Altfel, vom fi condamnați la necunoaștere, la crâmpie de informație care nu pot forma un „întreg”.

²⁶⁰ Angelescu, Băltăc 2003, 104–107.

²⁶¹ Săpăturile de la Basilica Episcopală au început în anii 1969–1970 (vezi Suceveanu, Scorpan 1971) și au fost reluate în 1984 (Scopul principal era cercetarea acestui monument construit în prima jumătate a secolului al VI-lea p. Chr.).

²⁶² În total 179 de vase ceramice fragmentare sau întregi.

²⁶³ Suceveanu 2007, 204–221, Pl. 1–6.

BIBLIOGRAFIE

- Alexandrescu et alii 1986** — E. Alexandrescu, Al. Avram, Oc. Bounegru, C. Chiriac, *Cercetări periegetice în teritoriul Histria (II)*, Pontica, XIX, 1986, p. 243–252.
- Angelescu, Băltăc 2003** — M. V. Angelescu, A. Băltăc, *Sondajul „a” din Basilica Episcopală de la Histria*, Pontica, XXX–XXXVI, 2002–2003, p. 85–122.
- Aricescu 1971** — A. Aricescu, *Noi date despre cetatea de la Hârșova*, Pontica, 4, 1971, p. 351–370.
- Avram, Bounegru, Chiriac 1985** — Al. Avram, Oc. Bounegru, C. Chiriac, *Cercetări periegetice în teritoriul Histriei (I)*, Pontica, XVIII, 1985, p. 113–124.
- Barbu 1971** — V. Barbu, *Din necropolele Tomisului*, StCercIstorV, 22, 1971, 1, p. 53–65.
- Barnea 1958** — I. Barnea, *Monumente de artă creștină descoperite pe teritoriul R.P.R.*, ST, 5–6, seria II-a, 1958, p. 287–310.
- Barnea 1966** — I. Barnea, *L’incendie de la cité de Dinogetia au ve siècle*, Dacia N.S., X, 1966, p. 237–259.
- Barnea 1968** — I. Barnea, *Perioada Dominatului*, în R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei. Romanii la Dunărea de Jos*, II, București, 1968, p. 337–556.
- Barnea 1969** — I. Barnea, *O casă romană târzie de la Dinogetia*, StCercIstorV, 20, 1969, 2, p. 255–265.
- Barnea et alii 1979** — I. Barnea, Al. Barnea, I. Bogdan-Cătănciu, M. Mărgineanu-Cârstoiu, Gh. Papuc, *Tropaeum Traiani, Cetatea, I*, București, 1979.
- Baumann 1977** — V. H. Baumann, *Câteva precizări rezultate din cercetarea monumentului paleocreștin din com. Niculișel (jud. Tulcea)*, ActaMusNapoca, 14, 1977, p. 245–267.
- Baumann 1980** — V. H. Baumann, *Cercetări arheologice din ferma romană de la Telița*, MatCercA, XIV, Tulcea, 1980, p. 304–313.
- Baumann 1984** — V. H. Baumann, *Raport cu privire la rezultatele cercetărilor arheologice de la Telița „Izvorul Maicilor” jud. Tulcea*, 1979, Peuce, IX, 1984, p. 41–50.
- Baumann 1984a** — V. H. Baumann, *Raport asupra cercetărilor arheologice efectuate în ferma romană de la Telița, punctul la „Pod” jud. Tulcea, în anul 1980*, Peuce, IX, 1984, p. 51–65, 457–472.
- Baumann 1991** — V. H. Baumann, *Un nou cuptor de ars material tegular, descoperit în ferma romană târzie de la Telița, punctul „La Pod”, jud. Tulcea*, Peuce, X, 1991, I. p. 105–107; II. p. 103–110.
- Baumann 1991a** — V. H. Baumann, *Cercetări arheologice pe valea Teliței (jud. Tulcea) I. Sondajul de la Frecăței*, Peuce, X, 1991, p. 109–115.
- Baumann 1991b** — V. H. Baumann, *Cercetări recente la basilica paleocreștină din satul Niculișel (județul Tulcea)*, Peuce, X, 1991, I. p. 121–125; II. p. 145–156.
- Baumann 1995** — V. H. Baumann, *Așezări rurale antice în zona gurilor Dunării. Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului rural (sec. I–IV p. Chr.)*, Tulcea, 1995.
- Baumann 1997** — V. H. Baumann, *La ceramique utilitaire du IVe siècle fabriqué par l’officina romana de Valea Morilor (Telița département de Tulcea)*, Études sur la céramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Mésie Inférieure, Timișoara, 1997, p. 31–53 + 14 pl.
- Bogdan-Cătănciu, Barnea 1979** — I. Bogdan-Cătănciu, I. Barnea, *Ceramica și descoperiri mărunte*, în Barnea et alii 1979, p. 177–266.
- Bounegru, Hașotti, Murat 1989** — O. Bounegru, P. Hașotti, A. Murat, *Așezarea daco-romană de la Hârșova și unele aspecte ale romanizării în Dobrogea*, StCercIstorV, 1989, 3, p. 273–294.
- Bounegru 1989** — O. Bounegru, *Contribuții privind răspândirea și cronologia ceramicii decorate în tehnica barbotinei din Dobrogea romană*, Pontica, XXI–XXII, 1988–1989, p. 99–111.
- Bounegru 2001** — O. Bounegru, *Date stratigrafice recente privind rețeaua stradală din cartierul „Domus” de la Histria*, Pontica, XXXIII–XXXIV, 2000–2001, p. 397–413.
- Bucovală 1984** — M. Bucovală, *Date noi despre cercetările arheologice de la Ovidiu*, Pontica, XVII, 1984, p. 153–156.
- Bucovală 1993** — M. Bucovală, *Cavou din secolul IV d. Chr. descoperit în necropola de vest a Tomisului*, Pontica, XXVI, 1993, p. 207–214.
- Bucovală, Papuc 1981** — M. Bucovală, Gh. Papuc, *Date noi despre fortificația de la Ovidiu -municipiul Constanța (Campania 1980)*, Pontica, XIV, 1981, p. 211–216.
- Bucovală, Pașca 1989** — M. Bucovală, C. Pașca, *Descoperiri recente în necropolele de epocă romană și romano-bizantină la Tomis*, Pontica, XXI–XXII, 1988–1989, p. 123–160.
- Bucovală, Pașca 1991** — M. Bucovală, C. Pașca, *Descoperiri recente în necropola romană de sud-vest a Tomisului*, Pontica, XXIV, 1991, p. 185–236.

- Bujor 1958** — Ex. Bujor, *Șantierul arheologic Murighiol (r. Tulcea, reg. Constanța)*, MatCercA, V, 1958, p. 373–378.
- Bujor 1960** — Ex. Bujor, *Șantierul arheologic Murighiol (r. Tulcea, reg. Constanța)*, MatCercA, VII, 1960, p. 297–300.
- Canarache 1953** — V. Canarache, *Sinoe-Vicus*, StCercIstorV, 4, 1953, 1–2, p. 136–138.
- Cheluță-Georgescu 1974** — N. Cheluță-Georgescu, *Complexe funerare din secolul VI e.n. la Tomis*, Pontica, 7, 1974, p. 363–376.
- Chera-Mărgineanu, Lungu 1984** — C. Chera-Mărgineanu, V. Lungu, *Noi descoperiri din necropolele timitane*, Pontica, XVII, 1984, p. 109–130.
- Comșa M 1972** — M. Comșa, *Elemente „barbare” în zona Limes-ului Dunării inferioare în secolele al III-lea și al IV-lea*, Pontica, 5, 1972, p. 223–234.
- Condurachi et alii 1959** — E. Condurachi, D. Pippidi, G. Bordenache, I. Stoian, S. Dimitriu, M. Coja, V. Eftimie, C. Radu, P. Alexandrescu, Em. Popescu, P. Aurelian, N. Hamparțumian, V. Zirra, *Șantierul Histria*, MatCercA, 6, 1959, p. 266–306.
- Condurachi et alii 1960** — E. Condurachi, D. Pippidi, G. Bordenache, Iorgu Stoian, S. Dimitriu, N. Coja, P. Alexandrescu, P. Aurelian, E. Popescu, V. Eftimie, N. Hamparțumian, C. Radu, *Șantierul arheologic Histria*, MatCercA, VII, 1960, p. 227–271.
- Constantinescu 1967** — R. Constantinescu, *Les martyrs de Durostorum*, RÊSEE, 5/1–2, 1967, p. 5–20.
- Covacef, Corbu 1991** — Z. Covaceff, E. Corbu, *Considerații asupra unei categorii de opaițe descoperite în sectorul V al cetății Capidava*, Pontica, XXIV, 1991, p. 287–297.
- Culică 1969** — V. Culică, *Obiecte de caracter creștin din epoca romano-bizantină găsite la Pirjoaia-Dobrogea*, Pontica, 2, 1969, p. 355–371.
- Florescu 1955** — Gr. Florescu, *Un tip ceramic necunoscut din veacul al VI-lea*, SCIA, II, 3–4, 1955, p. 338–342.
- Georgescu, Ionescu 1996** — V. Georgescu, M. Ionescu, *Mărturiile creștine la Callatis*, Pontica, XXVIII–XXIX, 1995–1996, p. 187–200.
- Harțuche, Bounegru 1982** — N. Harțuche, O. Bounegru, *Opaițe grecești și romane din colecțiile Muzeului Brăilei*, Pontica XV, 1982, p. 221–233.
- Iconomu 1967** — C. Iconomu, *Opaițe greco-romane. Muzeul de Arheologie Constanța*, București, 1967.
- Iconomu 1968** — C. Iconomu, *Cercetări arheologice la Mangalia și Neptun*, Pontica, 1, 1968, p. 235–268.
- Iconomu 1970** — C. Iconomu, *Un depozit de lucerne la Constanța*, Pontica, III, 1970, p. 237–253.
- Iconomu 1976** — C. Iconomu, *Descoperiri de tipare de opaițe la Tomis*, Pontica, IX, 1976, p. 135–146.
- Irimia 1968** — M. Irimia, *Cuptoarele romano-bizantine de ars ceramică de la Oltina (jud. Constanța)*, Pontica, 1, 1968, p. 379–408.
- Irimia 1981** — M. Irimia, *Observații preliminare privind așezarea antică de la Gura Canliei*, Pontica, XIV, 1981, p. 67–122.
- Iványi 1935** — D. Iványi, *Die pannonischen Lampen. Ein typologisch-chronologische Übersicht*, Diss. Pann., 2, ser. 2, Budapest, 1935.
- Lambrino 1931** — Scarlat Lambrino, *Empereur pré-byzantin figuré sur une coupe en terre-cuite*, RIR, I, 1931, p. 63–74.
- Lungu, Bounegru, Avram 1984** — V. Lungu, O. Bounegru, Al. Avram, *Cercetările arheologice din așezarea romană rurală de la Histria β*, Pontica, XVII, 1984, p. 85–100.
- Lungu, Bounegru, Avram 1990** — V. Lungu, O. Bounegru, Al. Avram, *Cercetările arheologice din așezările romane de la Cogelac*, Pontica, XXIII, 1990, p. 161–175.
- Menzel 1954** — H. Menzel, *Antike Lampen im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, Mainz, 1954.
- Munteanu, Papuc 1976** — M. Munteanu, Gh. Papuc, *La céramique romaine tardive à décor estampé découverte à Tomis*, Pontica, IX, 1976, p. 147–154.
- Mușțeianu 2003** — C. Mușțeianu, *Ateliere ceramice romane de la Durostorum*, București, 2003.
- Nicolae 1993** — C-tin Nicolae, *Despre topografia anticului Carsium*, Pontica, XXVI, 1993, p. 215–229.
- Nubar 1971** — N. Hamparțumian, *Contribuții la topografia cetății Histria în epoca romano-bizantină. Considerații generale asupra necropolei din sectorul bazilicii „extra muros”*, StCercIstorV, 22, 1971, 2, p. 199–215.
- Opaiț, Sion, Vasiliu 1980** — A. Opaiț, A. Sion, I. Vasiliu, *Aegyssus '79*, Peuce, VIII, 1980, p. 267–275.
- Opaiț, Zahariade 1980** — A. Opaiț, M. Zahariade, *Cercetările arheologice de la fortificația romano-bizantină de la Topraichioi-Babadag*, Peuce, VIII, 1980, p. 335–341.
- Opaiț, Opaiț, Bănică 1990** — A. Opaiț, C. Opaiț, T. Bănică, *Complexul monastic paleocreștin de la Slava Rusă*, RMI, 59, I, 1990, p. 18–28.
- Opaiț 1977** — A. Opaiț, *Aegyssus '76. Raport preliminar*, Pontica, X, 1977, p. 307–311.
- Opaiț 1979** — A. Opaiț, *O nouă fortificație romano-bizantină în nordul Dobrogei – Topraichioi. Raport preliminar*, MatCercA, XIII, Oradea, 1979, p. 325–331.

- Opaiț 1980** — A. Opaiț, *Considerații preliminare asupra amforelor romane și romano-bizantine din Dobrogea. Considerații preliminare asupra ceramicii romane de la Troesmis*, Peuce, VIII, 1980, p. 291–327.
- Opaiț 1980a** — A. Opaiț, *O nouă fortificație romano -bizantină în nordul Dobrogei. Topraichioi -Raport preliminar*, Peuce, VIII, 1980, p. 415–449.
- Opaiț 1984** — A. Opaiț, *Beobachtungen zur Entwicklung der zwei Amphoratypen*, Peuce, IX, 1984, p. 311–327.
- Opaiț 1985** — A. Opaiț, *Einige Beobachtungen zur spätromischen Keramik mit rotem Überzug*, Dacia N.S., XXIX, 1985, p. 153–163.
- Opaiț 1987** — A. Opaiț, *Amfore romane de mare capacitate. Considerații tipologice*, StCercIstorV, 38, 1987, 3, p. 245–258.
- Opaiț 1987a** — A. Opaiț, *Un dépôt d'amphores découvert à Aegyssus*, Dacia N.S., 30, 1987, 1–2, p. 145–155.
- Opaiț 1991** — A. Opaiț, *Ceramica din așezarea și cetatea de la Independența (Murighiol) în secolele V î.e.n.–VII e.n.*, Peuce, X, 1991, I. p. 133–182; II. p. 165–216.
- Opaiț 1991a** — A. Opaiț, *Ceramica*, în A. Opaiț, M. Zahariade, Gh. Poenaru-Bordea, C. Opaiț, *Fortificația și așezarea romană târzie de la Babadag-Topraichioi, V, Ceramica*, Peuce, X, 1991, I. p. 211–269; II. p. 219–283.
- Opaiț 1991b** — A. Opaiț, *O săpătură de salvare în orașul antic Libida*, StCercIstorV, 42, 1991, 1–2, p. 21–56.
- Opaiț 1991c** — A. Opaiț, *Elemente etnice nord-dunărene în Scythia Minor (secolele IV–V p. Chr.)*, Peuce, X, 1991, p. 127–132.
- Opaiț 1996** — A. Opaiț, *Aspecte ale vieții economice din provincia Scythia (secolele IV–VI p. Chr.). Producția ceramicii locale și de import*, București, 1996.
- Opaiț 1998** — A. Opaiț, *North African and Spanish Amphorae in Scythia Minor*, Il Mar Nero, III, 1997–1998, p. 47–95.
- Opaiț 1998a** — A. Opaiț, *New pottery from the circular harbour of Carthage*, CEDAC Carthage Bulletin 18, 1998, p. 21–35.
- Opaiț 2000** — A. Opaiț, *Early Roman Amphorae from Leptiminius*, ReiCretActa 36, Abingdon, 2000, p. 439–442.
- Opaiț 2002** — A. Opaiț, *The Eastern Amphorae in the Province of Scythia*, în J. Eiring, J. Lund (eds.), *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean. Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26–29, 2002*, Monographs of the Danish Institute at Athens 5, Athens, 2002, p. 293–308.
- Opaiț 2004** — A. Opaiț, *Local and imported ceramics in the Roman Province of Scythia (4th–6th centuries AD)*, Oxford, 2004.
- Opriș 2003** — I. C. Opriș, *Ceramica romană târzie și paleobizantină de la Capidava în contextul descoperirilor de la Dunărea de Jos (sec. IV–VI p. Chr.)*, București, 2003.
- Papuc 1973** — Gh. Papuc, *Ceramica romană târzie cu decor ștampilat descoperită la Edificiul roman cu mozaic din Tomis*, Pontica, VI, 1973, p. 153–192.
- Papuc 1976** — Gh. Papuc, *Opaițe de import la Tomis*, Pontica, IX, 1976, p. 201–205.
- Papuc 1977** — Gh. Papuc, *Considerații asupra perioadei de sfârșit a cetății Tropaeum Traiani*, Pontica, X, 1977, p. 357–360.
- Papuc, Munteanu 1976** — Gh. Papuc, M. Munteanu, *La céramique romaine tardive à décor estampé découverte à Tomis*, Pontica, IX, 1976, p. 147–154.
- Paraschiv 1997** — D. Paraschiv, *Descoperiri arheologice de epocă romană la Măcin*, Pontica, XXX, 1997, p. 317–330.
- Paraschiv 2001** — D. Paraschiv, *Observații asupra unui tip de amfore romano-bizantine*, Pontica, XXIII–XXXIV, 2000–2001, p. 459–468.
- Paraschiv 2002** — D. Paraschiv, *Amfore pontice la Dunărea de Jos*, AMold, XXV, 2002, p. 165–207.
- Paraschiv 2002a** — D. Paraschiv, *Amfore romano-bizantine descoperite la Piatra Frecăței-Beroe*, Cercetări Istorice. Revista Muzeului de Istorie a Moldovei, Iași, S. N. 18–20, 1999–2001 (2002), p. 149–156.
- Paraschiv 2003** — D. Paraschiv, *Amfore occidentale romane în zona Dunării de Jos*, Pontica, XXXV–XXXVI, 2002–2003, p. 177–207.
- Paraschiv 2004** — D. Paraschiv, *Noi descoperiri arheologice de epocă romană la Macin*, Peuce S.N., 2, 2004, (15), p. 143–152.
- Paraschiv 2004a** — D. Paraschiv, *Cercetările arheologice de la Baia (jud. Tulcea), punctul „Stația de epurare”*, Peuce S.N. 2 (15), 2004, p. 153–158.
- Paraschiv 2006** — D. Paraschiv, *Amfore romane și romano-bizantine în zona Dunării de Jos (sec. I–VII)*, Iași, 2006.
- Paraschiv 2006a** — D. Paraschiv, *Contribuții privind ceramica romană de la Argamum. Sectorul extra muros. I. Amforele*, în Orgame/Argamum, Suplementa I, A la recherche d'un colonie, Bucarest, 2006.
- Paraschiv, Băjenaru 2003** — D. Paraschiv, C. Băjenaru, *Două amfore italice romano-bizantine descoperite în Dobrogea*, Peuce S. N. 1 (14), 2003, p. 233–236.
- Pârvan 1914** — V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, II, București, 1914.
- Pârvan 1974** — V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1974.

- Perlzweig 1961** — J. Perlzweig, *The Athenian Agora, VII, Lamps of the Roman Period*, Princeton, New Jersey, 1961.
- Popescu 1965** — Em. Popescu, *Ceramica romană târzie cu decor ștampilat descoperită la Histria*, StCercIstorV, 16, 1965, 4, p. 695–724.
- Popescu 1994** — Em. Popescu, *Les antiquités paléochrétiennes d'Histria, Christianitas daco-romana*. Florilegium studiorum, București, 1994, p. 306–396.
- Preda 1980** — C-tin Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, 1980.
- Rădulescu 1966** — Al. Rădulescu, *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis*, Constanța, 1966.
- Rădulescu 1969** — Al. Rădulescu, *Ateliere meșteșugărești pentru ars materiale de construcție din lut*, Pontica, 2, 1969, p. 333–353.
- Rădulescu 1972 (mss)** — Al. Rădulescu, *Meșteșugurile în Dobrogea romană, I, Ceramica*, mss. 1972.
- Rădulescu 1973** — Al. Rădulescu, *Ateliere ceramice militare de-a lungul Dunării de Jos*, Pontica, VI, 1973, p. 129–135.
- Rădulescu 1973a** — Al. Rădulescu, *Amfore cu inscripții de la Edificiul roman cu mozaic din Tomis*, Pontica, VI, 1973, p. 193–207.
- Rădulescu 1975** — Al. Rădulescu, *Contribuții la cunoașterea ceramicii de uz comun din Dobrogea*, Pontica, VII, 1975, p. 331–360.
- Rădulescu 1976** — Al. Rădulescu, *Amfore romane și romano-bizantine din Schytia Minor*, Pontica, IX, 1976, p. 99–114.
- Rădulescu et alii 1973** — Al. Rădulescu, C-tin Scorpan, Gh. Papuc, E. Coman, C. Stavru, *Recente cercetări arheologice la Tomis (1971, 1972)*, Pontica, VI, 1973, p. 333–350.
- Rădulescu, Scorpan 1975** — Al. Rădulescu, C-tin Scorpan, *Rezultate preliminare ale săpăturilor arheologice din Tomis (Parcul Catedralei)*, 1971–1974, Pontica, VIII, 1975, p. 9–54.
- Scorpan 1968** — C-tin Scorpan, *Contribuții arheologice la problemele etnice ale Dobrogei antice. I. Carpii în Scythia Minor*, Pontica, I, 1968, p. 342–364.
- Scorpan 1972** — C-tin Scorpan, *Sacidava și unele probleme stratigrafice și cronologice ale Limes-ului și Dobrogei romane (Secolul V în arheologia dobrogeană)*, Pontica, V, 1972, p. 301–327.
- Scorpan 1972a** — C-tin Scorpan, *Date arheologice referitoare la sec. VI și VII pe teritoriul Dobrogei (Rezultate inedite la Tropaeum și Sacidava)*, Pontica, V, 1972, p. 349–372.
- Scorpan 1973** — C-tin Scorpan, *La continuité de la population et des traditions getes dans les conditions de la romanisation de la Schytia Minor*, Pontica, VI, 1973, p. 137–151.
- Scorpan 1973a** — C-tin Scorpan, *Tipi sconosciuti di lumini a olio romani e il problema di certe trasmissioni nel primo feudalismo*, Pontica, VI, 1973, p. 209–228.
- Scorpan 1973b** — C-tin Scorpan, *Săpăturile arheologice de la Sacidava (1969, 1970, 1971)*, Pontica, VI, 1973, p. 267–331.
- Scorpan 1975** — C-tin Scorpan, *Ceramica romano-bizantină de la Sacidava*, Pontica, VIII, 1975, p. 263–313.
- Scorpan 1976** — C-tin Scorpan, *Origini și linii evolutive în ceramica romano-bizantină (sec. IV–VII) din spațiul mediteranean și pontic*, Pontica, IX, 1976, p. 155–185.
- Scorpan 1977** — C-tin Scorpan, *Contribution à la connaissance de certains types céramiques romano-bizantins (IVe–VIe siècles) dans l'espace istro-pontique*, Dacia N.S., XXI, 1977, p. 269–297.
- Scorpan 1977a** — C-tin Scorpan, *Rezultate ale săpăturilor arheologice de la Sacidava (1974–1976)*, Pontica, X, 1977, p. 229–251.
- Scorpan 1978** — C-tin Scorpan, *Descoperiri arheologice diverse la Sacidava*, Pontica, XI, 1978, p. 155–180.
- Suceveanu 1979** — Al. Suceveanu, *Raport asupra cercetărilor de la Fântânele din anul 1978*, MatCercA, XIII, Oradea, 1979, p. 255–256.
- Suceveanu 1981** — Al. Suceveanu, *Fondul getic autohton și procesul romanizării în Dobrogea secolelor I–III e.n. în lumina săpăturilor de la Straja și Fântânele*, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 217–220.
- Suceveanu 1982** — Al. Suceveanu, *Contribuții la studiul ceramicii romano-bizantine de la Histria*, StCercIstorV, 33, 1, 1982, p. 79–107.
- Suceveanu 2000** — Al. Suceveanu, *Histria X. La céramique romaine des Ier–IIIe siècles ap. J.-C.*, Bucarest, 2000.
- Suceveanu 2007** — Al. Suceveanu, *Histria XIII. La Basilique Épiscopale*, Bucarest, 2007.
- Suceveanu, Scorpan 1971** — Al. Suceveanu, C-tin Scorpan, *Stratigrafia Histriei romane târzii în lumina săpăturilor din 1969 și 1970 în sectorul central*, Pontica, 4, 1971, p. 155–172.
- Ștefan 1947** — Gh. Ștefan, *Le camp romain de Drăjna de Sus*, Dacia, XI–XII, 1945–1947, p. 115–144.
- Ștefan et alii 1951** — Gh. Ștefan, I. Barnea, D. Protase, V. Vătășianu, *Săpăturile de la Garvăn (Dinogetia). Raionul Măcin (Galați)*, StCercIstorV, 2, 1951, 1, p. 19–49.
- Ștefan, Barnea, Mitrea 1962** — Gh. Ștefan, I. Barnea, B. Mitrea, *Șantierul arheologic Garvăn (Dinogetia)*, MatCercA, VIII, 1962, p. 675–690.

- Topolcanu 1996** — Fl. Topoleanu, *Ceramica romană târzie cu decor ștampilat descoperită la Halmyris*, Peuce, XII, 1996, p. 143–168.
- Topoleanu 1996a** — Fl. Topoleanu, *Halmyris — un nouveau centre de production de lampes dans le nord de la Dobroudja (I^e-VIe s. ap. J.-C.)*, *ReiCretActa* 33, Abington, p. 91–94.
- Topolcanu 1999** — Fl. Topoleanu, *Argamum. Sector „Bazilica II” (1981–1994). Considerații preliminare privind locuirea romană târzie*, *MatCercA S.N.*, I, 1999, p. 191–201.
- Topoleanu 1999a** — Fl. Topoleanu, *Ceramica romană târzie de la Halmyris. Vasa escaria: formele Hayes 3 și Hayes 10*, *Pontica*, XXXII, 1999, p. 187–214.
- Topoleanu 2000** — Fl. Topoleanu, *Ceramica romană și romano-bizantină de la Halmyris (sec. I–VII d. Ch.)*, Tulcea, 2000.
- Topoleanu 2000a** — Fl. Topoleanu, *Roman and Roman-Byzantine Pottery from Halmyris. North-Africa Importations and Local Imitations*, în *Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare*, Tulcea, 257–294.
- Topoleanu 2003** — Fl. Topoleanu, *Ceramica*, în Al. Suceveanu, M. Zahariade, Fl. Topoleanu, Gh. Poenaru-Bordea, *Halmyris. I. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, p. 190–245.
- Tudor 1953** — D. Tudor, *Sucidava*, București, 1953.

ALEXANDRU BĂDESCU

Muzeul Național de Istorie a României,
Calea Victoriei, nr. 12, sector 3, 030026
București

alex_bades@yahoo.com